

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Çukurova University

Journal of Faculty of Divinity

Cilt 14

Sayı 2

Temmuz-Aralık 2014

Garânîk Kıssasının Reddi Üzerinden Kur'an Savunusu:

Ahmed Hamdi Akseki Örneği*

Prof. Dr. Ali Rıza GÜL**

Atıf / ©- Gül, A.R. (2014). Garânîk Kıssasının Reddi Üzerinden Kur'an Savunusu: Ahmed Hamdi Akseki Örneği, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 1-37.

Öz- Modern zamanlarda İslam'ı hedef alan fikri saldırı ve yayınlarda, özellikle Batılı oryantalistlerin eserlerinde Garânîk Kıssası istismar edilmiş, yoğun bir biçimde Kur'an'ın kutsiyetini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini yalanlayan bir obje olarak kullanılmıştır. Müslüman ilim adamı, mütefekkir ve araştırmacıların buna tepkisi, "Madem ki, bu kıssa istismar edilmektedir, öyleyse onu reddedelim, aslının-esasının olmadığını söyleyelim, böylece kendimizi de İslam'ı da ondan intaç eden tehlikelerden koruyalım." tarzında gayet basit ve kestirmeden olmuştur. Konuyla ilgili ilmi araştırmaların tek yönlü kalmasına, hatta anlamsızlaşmasına yol açan bu tepkinin siyasi ve tarihi pek çok nedeni vardır. Ülkemizin üçüncü Diyanet İşleri Başkanı Ahmed Hamdi Akseki bu tepkiyi gösterenlerin başında yer almaktadır. O, Garânîk Kıssası hakkında yazdığı eserde Râzî, Ebû Hayyân, Kadı İyâz, Kastallânî gibi alimlere dayanarak, ilgili rivayetlerin sahih bir senede sahip bulunmadığını, mürsel, munkatı veya muzdarib olduklarını, metinlerinin birbirini tutmadığını, dolayısıyla uydurma haberler kategorisinde değerlendirilmeleri gerektiğini ileri sürmektedir. Oysa bu kıssanın reddi amacıyla selef alimlerinden yapılan alıntılar ciddi problemler içermektedir. Mesela, Râzî'nin İbn Huzeyme'ye, Ebû Hayyân ile Kastallânî'nin İbn İshâk'a yaptığı atıflar asılsızdır. Râzî'nin Beyhakî'ye, Kadı İyâz'ın Bezzâr'a atfen verdiği bilgilerde çarpıtma vardır. Akseki bu alıntı hatalarının hepsini eserinde dikkatsizce tekrarlamaktadır. Üstelik Garânîk Kıssasını kabul eden klasik dönem alimlerinden hiç bahsetmemekte, onların delillerini tartışmamaktadır. Onun, büyük oranda Abduh'un Mes'ebetü'l-garânîk ve tefsîru'l-âyât isimli makalesinin Türkiye şartlarına uyarlanmış şekli gibi görünen eseri, Garânîk Kıssası hakkındaki rivayetleri ve görüşleri değerlendirmede yetersiz kalmış, Kur'an savunmasını gereksiz ve temelsiz argümanlar üzerinden yapmıştır..

Anahtar sözcükler- vahiy, şeytan, nesh, Garânîk Kıssası, Ahmed Hamdi Akseki, Lât, Uzzâ, Menât, Necm ve Hac Sureleri

---

Makalenin geliş tarihi: 12.06.2014; Yayına kabul tarihi: 25.12.2014

* Bu yazı, Antalya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin, 08-09.2013 tarihlerinde Antalya il ve ilçe müftülükleriyle ortaklaşa olarak düzenlediği "Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu" için hazırlanmış olan tebliğ metninin gözden geçirilmiş ve makaleye dönüştürülmüş şeklidir.

** Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi Dintanu Bölümü, Türkistan/Kazakistan, e-posta: alinzagul@hotmail.com

§§§

1. Giriş

Kur'an ayetleri, İslam'ın temelini teşkil eden kutsal metinlerdir. Bu metinler üzerinde oluşturulacak herhangi bir şüphe, İslam'ın hak din oluşunun reddine kadar varabilecek ciddi sonuçlar doğurur. Durumun ciddiyetinin farkında olan İslam alimleri, ister İslam'ın bizzat içinden olsun, ister gayrimüslimler tarafından yöneltilen eleştiriler biçiminde ortaya çıksın, Kur'an'ın doğruluğu üzerinde şüphe oluşturabilecek her türlü bilgi, rivayet ve görüşle mücadele etmişler, bu amaçla çeşitli fikirler ileri sürmüşler, kitaplar kaleme almışlardır.

Garânîk olayına ilişkin rivayetlerin, Kur'an metni hakkında çeşitli şüphelere sebebiyet veren rivayetlerin başında yer aldığı söylenebilir. Garânîk Kıssası ve onunla ilgili rivayetlerin neden olacağı şüpheleri bertaraf etmenin birkaç yolu vardır. Telif veya tevil etme ya da reddetme bunların başlıcalarıdır. Kuşkusuz bunlar içerisinde en kestirme olanı reddetme yoludur. Zira Garânîk Kıssası ve onunla ilgili rivayetler reddedildiğinde, Kur'an üzerindeki şüpheler de ortadan kalkacaktır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişen, önemli dini mevkilerde çeşitli görevler üstlenen, 1947-51 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı yapan üretken din ve fikir adamı A. Hamdi Akseki (1887-1951)¹ de Garânîk Kıssasının gerçekliğini kabul etmeyen alimlerimiz arasında yer almaktadır.

Akseki, görüşlerini Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye² üyelerinden Hoca Rasim Avni Efendi'ye (ö. 1939) karşı telif ettiği *Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338-1341/1919-1922) genel başlığı altında yayınladığı makaleler dizisinde ortaya koyarak, Garânîk Kıssasının uydurma olduğunu savunmuştur. Ne var ki, Akseki'nin gerçekten önemli olan bu makaleleri, konuyla ilgili tartışmalarda 1992 yılına kadar gereken ilgiyi maalesef görememiştir.³ Hintli yazar Selman

---

¹ Akseki'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Hayri Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, C. II, ss. 293-95; Abdullah Kahraman, "Zor Zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Alimi: Ahmed Hamdi Akseki (1887-1951)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6 (ss. 297-312), 2005, s. 297 vd.

² Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında 25 Ağustos 1918 tarihinde V. Mehmed Reşâd (saltanatı: 27 Mayıs 1909 - 3 Temmuz 1918, ö. 1918) ve Şeyhü'l-İslâm Mûsâ Kâzım Efendi'nin (ö. 1920) zamanında "İslam'ı fikri saldırılara karşı korumak ve İslam aleminde ortaya çıkan toplumsal problemlere çözümler üretmek" maksadıyla kurulmuş, görülen lüzum üzerine faaliyetlerine 18 Kasım 1922 tarihinde son verilmiştir. Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak görev yapan Din İşleri Yüksek Kurulu'nun muadili olarak görülebilir. Fakat yetkileri bu yeni kuruma göre çok daha fazladır. Geniş bilgi için bkz. Sadık Albayrak, *Son Devrin İslam Akademisi Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye*, 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998; Muhsin Toprak, "Bediuzzaman Dârü'l-Hikmet'te", *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl: 22, Sayı: 87, 2010/1, ss. 18-23.

³ Ahmed Hamdi Akseki, "Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi [1]", Sadeleştiren: M. H. Kırbaçoğlu, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. VI, Sayı: 2 (ss. 125-41), 1992, s. 125 (Sadeleştirenin yazdığı *Sunuş*).

Rüşdi'nin yazdığı *Şeytan Ayetleri* adlı spekülâtif kurgusal romanının⁴ tetiklemeyle, gerek İslam dünyasında gerekse Batı'da konuya ilişkin tartışmalar tarihte hiç görülmediği kadar şiddetlenmiştir. Akseki'nin makalelerinin ilgi çekmesi işte bu döneme rastlamaktadır.

Garânîk Kıssasıyla ilgili tartışmaların alevlendiği bir dönemde Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, Akseki'nin makalelerini, *Hâtemü'l-Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi* başlığıyla ve "bu konuda yapılmış çalışmaların başında gelecek nitelikte" kaydıyla bir araya toplamış, sadeleştirdikten sonra *İslâmî Araştırmalar Dergisi*'nde (C. VI, Sayı: 2, 1992, ss. 125-41, Sayı: 3, ss. 199-207) iki bölüm halinde yayınlarak kamuoyunun bilgi ve istifadesine sunmuştur. Akseki'nin eseri, Ertuğrul Özalp tarafından *Bir Zındık Uydurması Garânîk Safsatası Kur'an'a ve Peygambere Çirkin İftira* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2003) adıyla tekrar yayınlanmıştır. Biz bu çalışmamızda, sadeleştirilen ilk nüsha olması itibarıyla, Kırbaçoğlu'nun yayınladığı nüshayı esas alacağız. Orijinal baskıyı kullanmamamız eleştiri konusu yapılabilir. Fakat unutulmamalı ki, şayet orijinal nüshayı kullansaydık, yaptığımız alıntılar sadeleştirmek zorunda kalacaktık. Çünkü orijinal nüshanın dili eskimiş, anlaşılması zorlaşmıştır. Amacımız, Akseki'nin Garânîk Kıssasını ve onunla ilgili rivayetleri reddederken izlediği yolu ve reddetme gerekçelerini tartışmaktır.

2. Akseki'nin Esasa İlişkin Görüşleri

Ahmet Hamdi Efendi, görüşlerini Garânîk Kıssasının biçimine ilişkin tercihiyle oluşturmaya başlamaktadır. Ona göre, hurafe köleleri veya zındıklar bu kıssayı şöyle anlatmaktadırlar:

Müşriklerin Cenab-ı Peygamber'den yüz çevirmeleri ve Cenab-ı Peygamber'in de onların Müslüman olmalarına düşkün ve arzulu olması dolayısıyla, Hz. Peygamber'in kalbinde bir ızdırıp oluyor, artık bundan sonra onları kendisinden nefret ettirecek bir ayet nazil olmayıp, bilakis onların putlarını metheden bir ayet nazil olmasını temenni etmeye başlıyor. Çünkü bunun onları kendisine meylettirmeye, inat ve azgınlıklarından vazgeçirmeye, hülâsa aralarını yaklaştırmaya bir vesile olacağını ümit ediyordu. Bu temenni gittikçe kuvvetleniyordu. Çünkü Müslüman olmalarını şiddetle arzu ediyordu. Halbuki putlarını kötüleyecek ayet nazil oldukça onların nefreti artıyor, kendisine hiç de yaklaşmıyorlardı. Bu temenni *Ve'n-necmi izâ hevâ* suresinin inişine kadar devam etti. Vaktaki Hz. Peygamber Kureyşlilerin toplantı yerinde iken (bir rivayette namaz içerisindeyken) bu sure indirildi. Sureyi okumaya başlayarak "ve üçüncüleri olan Menât'ı" sözüne gelince, şeytan, temenni ettiği şeye benzer bir şeyi vesvese verip attı. Hata ve yanlışlıkla Hz. Peygamber'in ağız o tarafa meylederek o putları methetti. Onların da şefaathlerinin umulacağını söyledi. Binaaleyh, "Lât'ı, Uzzâ'yı ve diğer üçüncüleri olan Menât'ı gördünüz mü?" ayet-i kerimesini –

⁴ Salman Rushdie, *The Satanic Verses*, New York: the Penguin Group, 1988.

ki, Allah kelamıdır- okuduktan sonra, şeytanın –hâşâ sümme hâşâ- atmış olduğu تَلَكَ الْغَرَانِيقُ تلك الغرانيقُ sözlerini de –şeytan sözü olduğunu farketmeyerek- okudu.⁵

Akseki, kıssanın sonraki bölümünü Hoca Rasim Efendi'den naklen şöyle tamamlamaktadırlar:

.... Hz. Peygamber "e-fe-raeytumu'l-late ... "yani Lat ile Uzza'yı ve diğer üçüncüsü olan Menat'ı gördünüz mü?" ayetini okurken, o temenninin husulü esnasında lanetli şeytan hemen "İşte bunlar yüksek garnük (turna)lardır, bunların şefaatleri de kuvvetle umulur." [تَلَكَ الْغَرَانِيقُ...] cümlesini (ortaya) attı. Hz. Peygamber, vahiy esnasında tecerrüd ve insilahta (Soyutlanma; vahiy esnasında Hz. Peygamberin dış dünya ile ilişkisini kesip vahye konsantre olma hali. -Sadeleştiren) buldukları için Cebrail (a.s.)'in vahyettiği ayetleri nasıl ki gayr-i ihtiyari olarak okuyor idiyse; şeytanın attığı o mel'un cümleyi de gayr-i ihtiyari olarak okudular; hiç farkında olmadılar. Cebrail (a.s.) gelip o mel'un cümleyi şeytanın attığını haber verinceye kadar hiç farkında olmadılar!⁶

Akseki'nin bu anlatımında, Hz. Peygamber müşriklerin Müslüman olmalarını sağlamak amacıyla kendisinden nefret ettirecek bir ayet gelmemesini, bilakis putları öven ayetler gelmesini isteyen ve bu isteği günbegün artan bir kişi olarak tanıtılmaktadır. Bir peygamberin böylesi temennilerde bulunması ve bunda ısrar etmesi, peygamberlik görevi ile elbette bağdaşmaz. Üstelik böyle bir temenni, İslam'ın iman konusundaki en temel ilkesi olan tevhid ilkesine de tamamen aykırıdır. Bu açıdan bakıldığında Akseki'nin Garânîk Olayını reddederken son derece haklı olduğu söylenebilir.

Halbuki kaynaklarda yer alan bilgiler Akseki'nin anlatımının tetkike muhtaç olduğunu göstermektedir. Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, Garânîk Kıssasıyla ilgili olarak temel tefsir kaynaklarında yer alan hiçbir muteber rivayette Hz. Muhammed'in putları öven ayetler gelmesini istediğini belirten veya işaret eden herhangi bir ifadeye rastlamak mümkün değildir. Rivayetlerde Hz. Peygamber'in, Kureyşlilerin kendisinden uzaklaşmalarına yol açacak vahiyler gelmemesini, bilakis kendisiyle kavminin arasını yakınlaştıran vahiyler nazil olmasını temenni ettiği kayıtlıdır.⁷ Katâde'den (118/736) gelen bir rivayette ise, Hz. Peygamberin "Allah'ın müşriklerin tanrılarını ayıplamamasını temenni ettiği" iddia edilmektedir.⁸

---

⁵ Akseki, *Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında* [1], 128-29.

⁶ *Alemdar Gazetesi*, 4 Kanun sani 1336 [1917]; Akseki, *Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında* [1], 127.

⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Hicr li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzi' ve'l-i'lân, 1422/2001, C. XVI, s. 603-04.

⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 612.

Katâde'nin rivayetinin ve buna benzer rivayetlerin doğruluğu elbette tartışılabilir; ancak onun rivayetindeki ifade, Akseki'nin anlatımında geçtiği gibi, "Hata ve yanlışlıkla Hz. Peygamber'in ağzı o tarafa meylederek o putları methetti." dememizi gerektirmez. Çünkü bu rivayette yer alan ifade ile Akseki'nin anlatımında geçen bu cümle birbirinden oldukça farklıdır. Diğer bir anlatımla, müşriklerin tanrılarının ayıplamamasını temenni etmekle, putları övmek aynı şeyler değildir. Müşrikler bile putlarının Hz. Peygamber tarafından övüldüğünü doğrudan söylememişler, bunun yerine "Putlarımızı zikretti / iyi andı." şeklinde ihtiyatlı ifadeler kullanmayı tercih etmişlerdir.⁹

Öte yandan kaynaklarda Akseki'nin anlattığından oldukça farklı rivayetlere rastlamak da mümkündür. Mesela, başta Buhârî (ö. 256/870) olmak üzere pek çok hadis kaynağında Garânik Olayı nakledilirken, Müslümanların, müşriklerin, insanların ve cinlerin Hz. Peygamber'le birlikte secde ettiği belirtilmekte, fakat garânik ismi ve onu içeren beyte atıfta bulunulmamaktadır.¹⁰ İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) rivayetinde Akseki'nin anlatımının tam zıddı bir durum söz konusudur. Onun rivayetinde müşriklerin "Keşke bu adam Tanrılarımızı iyilikle ansa da onu ve arkadaşlarını onaylasak." şeklinde temennide buldukları, Hz. Peygamber'in de onları eziyetlerinden vazgeçirmeyi temenni ettiği, Necm Suresi inince de şeytanın Ona "... وَأَنَّهُنَّ هُنَّ الْغَرَانِيقُ" beytini ilka ettiği belirtilmektedir.¹¹ Keza, İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) anlatımında, olay kısaca nakledildikten sonra "Rasûlullah şaşırды / hata etti." (سَهَا رَسُولُ اللَّهِ) ifadesi geçmektedir¹² ki, bu bilgi garânikî överken Hz. Peygamber'in hata ettiğinin bazı râvîler tarafından kabul edildiğini gösteren önemli bir ipucudur. Fakat bu ifade bile hata ve yanlışlıkla da olsa Hz. Peygamber'in putları methettiğini göstermez. Hatta hiçbir rivayette doğrudan bunu ifade eden herhangi bir cümleye rastlamak mümkün değildir.

Kaynaklarda yer alan bilgilerle A. Hamdi Akseki'nin anlatımını karşılaştırdığımızda hiç ummadığımız bir manzara ile karşılaşırız. Akseki'nin, Garânik Kıssası anlatımı kısmen doğru olsa bile, kurgunun tamamına baktığımızda, onun, rivayetlerde geçen cümlelerle bağdaşmayacak ifadeler kullandığını, rivayetlerdeki farklılıkları görmezden geldiğini, bunlar içerisinden yalnızca bir kısmını seçip aldığını, bu rivayetleri amaca hizmet edecek biçimde harmanladığını, bütün bunları yaparken de abartılı bir üslup kullandığını görüyo-

⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 612 vd.; Celâlüddîn es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, Kahire: Merkezü hecer li'l-buhûs ve'd-dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1424/2003, X, 524 vd.

¹⁰ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Nasbu'l-mecânîk li nesfi kıssati'l-garânik*, et-tab'atü's-sâlise, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1417/1996, s. 46-47.

¹¹ Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (İbn Ebî Hâtim), *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm müsne'den an Rasûlillâhi ve's-sahâbe ve't-tâbi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke: Mektebetü'nizâr, 1417/1997, C. VIII, s. 2501; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, X, 527.

¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 608-09; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, X, 527.

ruz. Anlatımda böyle bir yol izlemesi, onun Garânîk Kıssası hakkında peşin fikirli olduğunun ve çalışmasını bu fikrini ispat etmek için yaptığının göstergesidir.

Akseki gibi dini ilimlerde gerçekten derinleşmiş bir bilim adamının böyle bir tavır sergilemesini ve asıllarını bir kenara bıraktığı rivayetleri bu doğrultuya çekmeye çalışmasını yadırgadığımızı ve bilimsel açıdan sorunlu bulduğumuzu söylemeliyiz. Katiyetle ifade etmeliyiz ki, kıssayı karikatürize eden bu anlatım, lafzen veya manen hiçbir muteber rivayette yer almamaktadır. Üzülerek belirtmeliyiz ki, kaynaklarda yer alan rivayetlerin ekserisi Akseki'nin anlatımını kuşkuyla hale getirmekte, Garânîk Olayının esasına ilişkin olarak verdiği bilgilere ihtiyatla yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır.

Yanlış bir anlamaya meydan vermemek maksadıyla araştırmamızın bu noktasında bir hususa daha işaret etmemiz zaruri görünmektedir. A. Hamdi Akseki'yi Garânîk Kıssasını reddettiği için eleştirmiyoruz. Böyle bir şeye hakkımızın olduğunu da düşünmüyoruz. Her İslam alimi gibi, Akseki'nin de bu kıssayı kabul etme ya da reddetme hakkı vardır. Onu biraz fazla eleştirmemizin sebebi, kıssayı redde müsait biçimde kurgulaması ve menfi tutumunu bu kurgusunun üzerine bina etmesidir. İslam alimleri ve araştırmacıları hangi görüşü tercih ederse etsin, bize düşen, akıl yürütme biçimlerine, kullandıkları delillere ve izledikleri metotlara bakarak onların görüşleri hakkında karar vermektir. Zira bilimsel sürecin tamamını belirleyen temel unsur, aklın, delillerin ve metotların yerli yerince ve ustaca kullanılmasıdır.

3. Görüşlerinin Tarihi Kökleri

İslam bilim tarihinde Akseki'yi doğrulayan görüşler elbette vardır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlar hicretin ilk asırlarına ait olan görüşler değildir. Müfessir Taberî (ö. 310/923), Garânîk Kıssasını, İbn Abbas (ö. 68/687), Ebu'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709), Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 106/723), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726 [?]), Muhammed b. Kays (ö. [?]), İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742), İbn Cüreyc (ö. 150/767), İbn İshâk (ö. 151/768) gibi önemli ve meşhur alimlerden nakletmektedir.¹³ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) de tefsirinde İbn Abbas, Ebu'l-Âliye, Saîd b. Cübeyr, Dahhâk ve İbn Şihâb'ın isimlerini zikrederek Taberî'ye muvafakat etmekte, bunlara Katâde (ö. 118/736) ile Süddî'yi (ö. 128/745) de eklemektedir.¹⁴ Suyûtî (ö. 911/1505) ise, kaynakları tarayarak, aynı isimleri bu kıssayı nakleden alimler arasında saymakta, fakat yeni isimler de tespit etmekte ve bütün rivayetleri kelimesi kelimesine tefsirine almaktadır.¹⁵

Büyük gayret göstermemize rağmen, kaynaklarda İslam'ın ilk asırlarında Garânîk Kıssasını reddeden herhangi bir İslam alimine rastlayamadık. İbn Teymiye'nin (ö.

¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 603-08.

¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 2500-03.

¹⁵ Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, X, 524-32.

728/1327) de dediği gibi, selef âlimleri bu kıssayla ilgili rivayetleri doğru sayarak nakletmişlerdir.¹⁶ Ancak bize selef alimlerinden ret yönünde bir bilginin gelmemesi, bu kıssayla ilgili rivayetlerin herhangi bir tenkit süzgecinden geçirilmeden ne kabul edilmesini, ne de reddedilmesini gerektirir. Seleften sonra konuyla ilgilenen İslam alimleri, bu rivayetleri başta hadis ilminin kriterleri olmak üzere çeşitli açılardan ele alarak değerlendirmişler ve görüşlerini ortaya koymuşlardır. Mesela İbn Hacer (ö. 852/1448), bu rivayetleri tek tek ele alarak yaptığı değerlendirme neticesinde, mürsel olsalar bile bunların kabul edilebilir olduklarına hükmetmiştir. İslam'ın ilk iki asırdan sonraki ulema arasında bu kıssayı kabul edenlerin sayısı oldukça fazladır.¹⁷

İbn Hacer'in ve diğer alimlerin değerlendirmelerinde usul açısından herhangi bir problem görünmemektedir. Çünkü Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Şâfiî (ö. 204/819) ve onların takipçileri başta olmak üzere İslam alimlerinin kahir ekseriyeti mahrecinin (kaynağının, tâbiinden olan râvisinin) sağlam olması ve başka bir yönden rivayet edilmesi şartıyla mürselleri delil olarak kabul etmişlerdir.¹⁸ Garânik meselesi bu genel kabulün bir istisnası değildir. Kaldı ki, bu mürseller içerisinde ravileri Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) şartlarını taşıyanlar bile vardır.¹⁹ Öte yandan İbn Abbas'a isnat edilen rivayetlerin merfû veya en azından sahabi mürseli kabul edilebileceğini de söylemeliyiz.²⁰

Maalesef bazı alimlerin Garânik Kıssasını reddetmek için ilk dönem alimlerinin isimlerini kullandıklarına şahit oluyoruz. Sözelimi, Râzî (ö. 606/1209), İbn Huzeyme'nin (ö. 311/923) bu kıssa hakkında "Zındıkların uydurmasıdır." dediğini ve hususta bir kitap telif ettiğini nakletmektedir.²¹ Oysa bu bilgi oldukça şüphelidir ve elimizdeki imkânlarla onu doğrulama ihtimali bulunmamaktadır. Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ise, aynı bilgiyi aynı cümlelerle meşhur tarihçi İbn İshâk'a atfetmektedir.²² Aynı bilgiyi Kastallânî (ö. 923/1517) de

¹⁶ İsmail Cerrahoğlu, "Garânik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, C. XIII (ss. 361-66), s. 362.

¹⁷ Geniş bilgi ve ayrıntılar için bkz. Ebu'l-fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî*, thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, Riyad, 1421/2001, C. VIII, s. 301-03; Ebu'l-feth Abdulaziz el-Ca'fî eş-Şâzelî, *Saddü'l-mecânik an nesfi kıssati'l-karânik*, Rabat: Matbaatü Benî Yeznâsin, 1432/2011, s. 97 vd.

¹⁸ Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, Dördüncü baskı, Ankara: AÜF Yayınları, 1993, s. 99.

¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 439. Ebu'l-'ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, ty, C. III, s. 136.

²⁰ Sahâbî Mürselleri hakkında bkz. Nevzat Tartı, "Ebû Hureyre'nin Mürselleri Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3 (ss. 7 -25), 2012, s. 9-10.

²¹ Fahreddin b. Ziyaeddin Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1401/1981, C. XXIII, s. 51.

²² Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud – Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, 1413/1993, C. VI, s. 352.

tekrarlamaktadır.²³ Üzülerek belirtelim ki, İbn İshâk'ın eserine başvurduğumuzda bu bilgilerin de asılsız olduğunu görüyoruz. Zira o, Garânîk Olayını kabul etmekte ve eserine almaktadır.²⁴

Keza Râzî, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) bu kıssayı nakil yönünden sabit (gerçek, güvenilir) bulmadığını ve ravilerini ta'n ettiğini iddia etmektedir.²⁵ Beyhakî'nin eserlerine baktığımızda bu bilginin de doğru olmadığını fark ediyoruz. Büyük bir hadis alimi olan Beyhaki, bu olayı Müslümanların Habeşistan'a hicretleri ile ilişkilendirerek nakletmektedir. Şu kadar var ki, o, "Onlar yüce garânîklerdir..." beytini Mekke müşriklerinin kalplerine, Necm Suresi'ndeki ilgili ayetlerle seçili bir biçimde şeytanın ilka ettiğini, bunu yaparken de fitne çıkarmayı amaçladığını iddia etmektedir. Aynı zamanda o, bu olay üzerine Habeşistan muhacirlerinden bir kısmının Mekke'ye geri döndüğünü söylemekte, şeytanın ilka ettiği şeyi Hac Suresi'nin 52-53'üncü ayetleriyle Allah'ın neshettiğini ve Kur'ân'ı muhkemleştirdiğini belirtmektedir.²⁶ Fakat o, eserlerinde Râzî'nin verdiği bilgiyi doğrulayacak en küçük bir imada dahi bulunmamaktadır.

Kadı İyâz (ö. 544/1149) da Garânîk Kıssasının uydurma olduğunu ispat etmeye çalışırken, Bezzâr'ın (ö. 292/904) şu değerlendirmesini nakletmektedir: "Biz bu hadisin [İbn Abbas'a isnat edilen] bu [senedi] hariç zikre değer muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'den rivayet edildiğini bilmiyoruz. Onu, Ümeyye b. Hâlid dışında hiç kimse Şu'be'den müsned (muttasıl ve merfû') olarak rivayet etmemiştir. Diğer raviler onu Saîd b. Cübeyr'den müsned olarak rivayet etmişlerdir. Bu hadis Kelbî - Ebû Sâlih - İbn Abbas senediyle de bilinmektedir."²⁷

Kadı İyâz'ın Bezzâr'a atfen verdiği bilgilerde herhangi bir yanlışlık yoktur. Fakat o, bu değerlendirmedeki en belirleyici noktaları eksik nakledince, okuyucu Bezzâr'ın Garânîk Kıssasını kabul etmediği zannına kapılmaktadır. Oysa durum oldukça farklıdır. Bezzâr önce kıssayı Yûsuf b. Hammâd – Ümeyye – Şu'be – İbn Cübeyr – İbn Abbâs senediyle rivayet etmekte, değerlendirmesini yalnızca bu rivayetle sınırlı tutarak, son ravi Yûsuf'un güvenilir (*sika*) olduğunu söylemektedir. Daha sonra kıssanın başka kanallardan da rivayet edildiğini zikretmekte, ravilerden Ümeyye b. Hâlid'in güvenilir ve meşhur oldu-

²³ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Bulak: Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye, 1305, C. VII, s. 243.

²⁴ Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîratü İbn İshâk (Kitâbü'l-mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzi)*, thk. M. Hamidullah, Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1401/1981, s. 157-58 (Madde: 219).

²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 51.

²⁶ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve marifetü ahvâli sâhibi's-şerîa*, Beyrut: Dâru'kütübi'l-ilmîyye, 1408/1988, C. II, s. 285-86.

²⁷ el-Kâdî Ebu'l-Fadl İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*, Beyrut: Dâru'kütübi'l-ilmîyye, ty., C. II, s. 126.

ğunu vurgulayarak değerlendirmesini sonlandırmaktadır.²⁸ Bu değerlendirmesi onun bu kıssayı reddettiğini değil, güvenilir ravilerden gelen biçimiyle kabul ettiğini göstermektedir.

Son dönemlerde yetişen büyük hadis alimlerinden Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî (ö. 1420/1999) de Garânik Kıssasını kadim ulemaya dayandırma merakının kurbanlarından. Bu kıssayı reddetmek ve onunla ilgili rivayetlerin uydurma olduğunu göstermek gayesiyle yazdığı eserinde Elbânî, Râzî'nin İbn Huzeyme'ye, Ebû Hayyân'ın da İbn İshâk'a isnat ettiği bilginin kime ait olduğunu tartışmakta ve İbn Huzeyme'de karar kılmaktadır.²⁹ Ne ilginçtir ki, kaynaklara hakimiyet hususundaki kudreti bilinen Elbânî, İbn Huzeyme ile İbn İshâk'ın eserlerini tarayarak konunun gerçek veçhesini ortaya koyma cihetine –maalesef- gitmemektedir. Şayet Elbânî bu kaynaklara müracaat etseydi, Râzî'nin görüşünü değerlendirirken belirttiğimiz gibi, durumun tamamen farklı olduğunu görecekti.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Mâtürîdî (ö. 333/944) Garânik Olayını ve ilgili rivayetleri şüphe ile karşılayan ilk İslam alimidir. Onun verdiği bilgilere göre, müfessirlerin çoğunluğu, şeytanın bu sokuşturmayı Hz. Peygamber namaz kıldığı sırada ayetleri okurken yaptığı, O'nun da bunu okuyuşuna yansıttığı görüşündedir. Sonra Mâtürîdî, “Fakat şayet onların dediği gerçekleşmiş olsaydı, Peygamber ikinci defa gelenin Cebrail olduğunu, şeytan olmadığını nasıl anladı, başka bir vakitte şeytanın kendisini kandırmadığından nasıl emin oldu?” şeklinde gayet yerinde bir soru sorarak, bu görüşü reddediyor. Bu arada Katâde'nin (ö. 118/736) “Hz. Peygamber Allah'tan onların Tanrılarını ayıplamasını temenni ettiği” görüşünde olduğunu naklediyor. Keza, onun verdiği bilgiye göre, Hasan el-Basrî (ö. 110/728) *Onlar kuğulardır...* beytini okurken Hz. Peygamber'in melekleri kastettiği görüşündedir; zira müşrikler, kıyamet gününde şefaatlerini umdukları için meleklerle tapmaktaydılar.

Mâtürîdî, bu son iki yorumu (*te'vil*) müfessirlerin ekseriyetinin yorumundan daha uygun görse de bunların hiçbirisini benimsememekte, farklı bir görüşe yönelmektedir. O'na göre, Hz. Peygamber Necm Suresi'nin 19-20'nci ayetlerini okurken şeytan kafirlerin kalplerine O'nunla yapacakları mücadele ve tartışmalarda kullanacakları delilleri sokuşturmuştur. Hac Suresi'nin 52'nci ayetinde bu neshedilmiştir. Bu hususta “en uygun” görüş budur.³⁰ Ne var ki, Mâtürîdî'nin görüşü ile Hac Suresi'nin 52'nci ayeti arasında bir alâka kurmak oldukça zordur. Çünkü ne bu ayetten, ne de Necm Suresi'nin 19-20'nci ayetlerinden, şeytanın

²⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah vd., Dimaşk: Müessesetü 'ulûmi'l-Kur'ân - el-Medine el-Münevvera: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1409/1988, C. XI (thk. Adil b. Sa'd), s. 297.

²⁹ Elbânî, *Nasbu'l-mecânîk*, 46-47.

³⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne (Tefsîru'l-Mâtürîdî)*, thk. Mecdî Bâsellûm, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîye, 1426/2005, C. VII, s. 431-33.

kafirlerin kalplerine Hz. Peygamber'le yapacakları mücadele ve tartışmalarda kullanacakları delilleri sokuşturduğu sonucunu çıkarmak mümkün değildir.

İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) de Garânîk Olayını ve ilgili rivayetleri şüphe ile karşılayan alimlerdendir. O, önce olayın çeşitli rivayetlerde geçen farklı biçimlerini bir araya getirerek özetlemekte, fakat bunu yaparken ilgili rivayetlerde görülen bariz aşırılıkları ve uygunsuz ifadeleri tefsirine almamaktadır. Sonra olayı değerlendiren İbnü'l-Arabî, bir peygamber olması hasebiyle Hz. Muhammed'in neyin Allah'tan veya başkasından geldiğini anlayabileceğini, dolayısıyla şeytanın melek veya başka bir varlık suretine bürünerek onu aldatamayacağını, Allah'ın onu küfür ve şirkten koruduğunu (*ismet*), bu yüzden inkârcılığa neden olacak işler yapamayacağını, kendisine neyin vahyedileceğini veya vahyedilmeyeceğini istemeyeceğini, kafirlere ve müşriklere meyledemeyeceğini, şeytanın vahye karıştırmak istediklerini derhal anlayacağını, peygamberlik özelliklerinin bunu gerektirdiğini, bu yüzden de "Onlar yüce kuğulardır..." şeklindeki şirk sözlerini söyleyemeyeceğini, bu sözlerin ancak şeytan tarafından onun yavaş okuyuşu arasına katılmış ve söylenmiş olabileceğini ileri sürmektedir.³¹

İbnü'l-Arabî görüşünü ispat ederken rivayetlerdeki ifadelerden bazılarının Kur'an ayetleriyle, bazılarının peygamberlik olgusuyla, bazılarının da akılla çeliştiğini göstermeye çalışmaktadır. Böyle bir metoda başvurmakla o, rivayetlerin yalnızca senet yönünden tetkik edilerek kabul edilemeyeceği, bundan başka Kur'an, İslam esasları ve akıl yönünden de filtrelemeye tabi tutulmaları gerektiği hususunda güzel bir örnek sergilemektedir. Aynı zamanda onun metodu, bir konuyla ilgili rivayetlerin kısmen kabul, kısmen de reddedilebileceği, süzgeçten geçirilen ifadelerin usulüne uygun olarak birleştirilip yeniden kurgulanabileceği hususunda da önümüzde ciddi bir örnek olarak durmaktadır.

Görebildiğimiz kadarıyla Garânîk Olayını açıkça ve tamamen reddeden ilk İslam alimi Kadı İyâz el-Yahsubî'dir. Kadı İyâz, İbnü'l-Arabî'nin çağdaşıdır ve rivayetlerin metin tenkitlerini yaparken onunla benzer bir metot izlemektedir. Şu kadar var ki, İbnü'l-Arabî bu rivayetleri kısmen reddederken, o, bu rivayetleri anlam yönünden Kur'an'a aykırı bularak tamamen reddetmektedir. Fakat onun Garânîk Olayını reddetmesinin yegâne sebebi bu değildir. Onun bu rivayetleri kabul etmemesinin en önemli gerekçesini, Bezzâ'a dayanarak ilgili rivayetlerin senetlerini sahih kabul etmemesi oluşturmaktadır³² ki, biz buna yukarıda kısaca temas ettik. Fakat o bunlarla yetinmeyerek, reddini akli delillere de dayandırmaktadır. Mesela, o bu kıssayı, Allah'tan başka tanrıları övme, dolayısıyla kafir olma anlamına geldiği gerekçesiyle akli yönden kabule şayan görmemekte, dahası rezillik olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamber'in kasten veya sehven böyle bir

³¹ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (İbnü'l-Arabî), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1424/2003, C. III, s. 303-07.

³² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 126.

şey yapmasına ismet sıfatının engel teşkil ettiğini düşünmektedir.³³ Onun özetlemeye çalıştığımız bu metodu, rivayetlerin sadece nakli delillerle değil, aynı zamanda akli delillerle de reddedilebileceğini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Kadı İyâz'ı ele aldığımız konu bakımından İslam bilim tarihinin dönüm noktası olarak kabul edebiliriz. Zira Garânik Kıssasının ondan sonra reddedilmeye başlandığını görüyoruz. Önceki tefsir kitaplarında bu kıssa karşısı herhangi bir ciddi bilgi yer almazken, sonrakilerde onun tamamen asılsız ve uydurma olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Mesela, Râzî'ye göre tahkik ehli (yani, derin incelemeler yapan) ulema bu rivayetlerin batıl ve uydurma olduğunu söylemiş, Kur'an, sünnet ve akılla bunu ispat etmiştir.³⁴ İbn Kesîr (ö. 771/1369), bu kıssa hakkındaki bütün rivayetlerin mürsel olduğunu, sahih bir senedinin bulunmadığını söylemiştir.³⁵ Seâlibî (ö. 875/ 1471),³⁶ İbn Âdil (ö. 880/1475),³⁷ Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1569),³⁸ Ebu's-Suûd Efendi (ö. 982/1574),³⁹ Seydî Abdulaziz ed-Debbâğ (ö. 1132/1720),⁴⁰ Şevkânî (ö. 1255/1839),⁴¹ Âlûsî (ö. 1270/1853),⁴² el-Kannevcî (ö. 1307/1890)⁴³ gibi alimler de Kadı İyâz ve Râzî ile aynı doğrultuda görüşler beyan etmişlerdir. Asırlarca devam eden süreçte Garânik Kıssasını kabul eden İslam alimlerinin sayısı gitgide azalmıştır.

Son asırlara geldiğimizde en gelenekçi alimlerin bile Garânik Kıssasını şiddetle ve nefretle reddettiğine şahit oluyoruz. Öyle ki, İslam'ın ilk asırlarında hiçbir kapris duymadan kabul edilen bu kıssa, modern zamanlarda İslam düşmanlarının ve Kur'an veya Hz.

³³ Geniş bilgi için bkz. Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 126-32.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 51.

³⁵ Ebu'l-fidâ İsmail b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Cîzâ: Mektebetü Kurtuba, 1421/2000, C. X, s. 83-84.

³⁶ Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Muavvid vd. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1418/1997, C. IV, s. 129 vd.

³⁷ Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-kitâb*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419/1998, C. XIV, s. 117-18.

³⁸ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fi'l-iâneti alâ ma'rifeti ba'di meâni kelâmi Rabbinâ el-hakîm el-habîr*, İstanbul, ty, C. II, s. 560.

³⁹ Ebu's-suûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ el-Kur'âni'l-kerîm*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ty, C. VI, s. 113-14.

⁴⁰ Seydî Ahmed b. el-Mübârek es-Sicilmâsi el-Mâlikî, *el-İbrîz min kelâmi Seydî Abdulaziz ed-Debbâğ, et-tab'atü's-sâliye*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1423/2002, s. 204-08.

⁴¹ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmiu beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1428/2007, s. 969-70.

⁴² Ebu'l-fadl Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu'l-ma'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ty, C. XVII, s. 182.

⁴³ Ebu't-tîb Siddîk b. Hasen b. Alî el-Kannevcî, *Fethu'l-beyân fi makâsidi'l-Kur'ân*, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1412/1992, C. IX, s. 67.

Peygamber hakkında şüphe yaymak isteyen art niyetli kişilerin zındıkça bir uydurması oluvermiştir. Modern zamanların bu alimleri, özellikle müfessirler, bu kıssaya inananları veya onu yayanları “zındık, İslam düşmanı” gibi sıfatlarla nitelendirirlerken,⁴⁴ onu kabul etmede zerrece tereddüt etmeyen İbn Abbas’ı, öğrencilerini ve tâbîinin diğer güzide alimlerini nereye koyuyorlar, bilemiyoruz. İlgili rivayetleri uydurma kabul etmek suretiyle, selef alimlerini bu eleştirilerinin dışında tutmayı hedefledikleri söylenebilir. Her şey bir tarafa, yaşanan bu süreç, geleneğin tamamen zıt istikamette nasıl evrilebildiğini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir ve belki de başlangıçla gelinen nokta arasında bu kadar büyük bir paradoksun oluştuğu tek örnektir.

Oysa Garânîk Kıssası gibi netameli bir konuda çağdaş bir bilim adamının yapması gereken ilk şey, rivayetleri senet ve metin yönünden ciddi bir tahlil süzgecinden geçirecek kıssanın aslını ortaya koymak olmalıdır. Zira bu rivayetler bu kıssa hakkında doğru bilgiler içerdiği gibi, sağlıklı bir aklın kabul edemeyeceği kadar yanlış ve maksatlı bilgiler de içermektedir. Kanaatimizce, İbnü'l-Arabî'nin yaptığı gibi, bu bilgilerin Kur'an'la, Hz. Peygamber'in kişiliği ve peygamberliğiyle bağdaşmayanlarını devre dışı bırakacak ilmi bir süzgeçten geçirdikten sonra harmanlamak ve yeniden kurgulamak zaruri görünmektedir. Aslında Akseki de rivayetleri harmanlayarak sunmakla doğru bir metot izlemektedir. Fakat o bu yolu Garânîk Olayını reddetmek amacıyla izlemekte, kurgusunu da bu amaç doğrultusunda yapmaktadır. Biz aynı yolun bu olayın gerçek yönünü tespit etmek amacıyla izlenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Konuyla ilgili rivayetler ilmi bir süzgeçten geçirilip harmanlandıktan sonra Hz. Peygamber'in gerçekte ne dediği ve ne yaptığı da belirginleşmiş olacaktır. Bundan sonra atılması gereken adım, “Onlar yüce kuğulardır...” ifadesini söylerken Hz. Peygamber'in neyi kastetmiş olabileceğini tespit etmektir. Akseki, kıssaya göre Hz. Peygamber'in müşriklerin putlarını övdüğü kanaatindedir. Ona göre, kıssanın sonunda belirtildiği gibi, müşriklerin Müslümanlarla beraber secde etmelerinin nedeni de budur.⁴⁵ Tabii bu kanaat, kıssanın asılsız olduğunu söylemeyi ve reddetmeyi zorunlu hale getirmektedir. Zira şirki ve putları şiddetle reddeden ve putperestleri kafir olarak nitelendiren ve bu çizgisinden zerrece sapma göstermeyen bir peygamberden putları övmesi beklenemez. Oysa bu bağlamda Arap mitolojisinin derinlemesine araştırılması, cahiliye Araplarının “garânîk” kelimesiyle neyi

⁴⁴ Mesela bkz. Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili – Türkçe Tefsir*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979, VII, 4597; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsiru'l-Merâğî*, Mısır: Mektebe ve matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1365/1946, C. XVII, s. 130; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-hadîs*, Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1383, C. VI, s. 64-66; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, et-tab'atü's-şer'iyye es-sâniye ve's-selâsün, Kahire: Dâru's-şurûk, 1423/2003, C. XVII, s. 2431-33; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, et-tab'atü'r-râbia el-münakkaha, Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-kerîm, 1402/1981, C. II, s. 294; Es'ad Mahmûd Havmed, *Eyseru't-tefâsîr tefsîr – esbâbü nüzul – ehâdis – nemâzicü i'râb*, et-tab'atü'r-râbia, Dimaşk, Kişisel yayın, 1419/2009, s. 819.

⁴⁵ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 128.

kastettiğini ortaya çıkarmada yararlı olabilir. Böylece Hz. Peygamber'in neyi kastettiği de belirlenebilir.

Biz burada fazla bir ayrıntıya girme taraftarı değiliz. Şu kadarını söyleyelim ki, Garânîk Kıssasını anlatan rivayetler içerisinde İbnü'l-kelbî'nin (ö. 204/819) rivayeti özellikle dikkat çekicidir. Onun verdiği bu bilgiye göre, Kureyş kabilesi Kabe'yi tavaf ederken “ تلك ... الغرائق العلى ” beytini söylerdi.⁴⁶ Yani bu beyit Hz. Peygamber veya şeytan tarafından değil, Arap müşrikler tarafından dizilmiş idi. O halde bununla kastedilen anlam da Cahiliye Araplarının veya daha özeldi Kureyş müşriklerinin kastettiği anlam olmalıydı. Burada yine uzun tartışmalara girecek değiliz. Sadece Hasan el-Basrî'ye göre, bu beyitte geçen “yüce kuğular” ifadesinin “melekler” anlamına geldiğini söylemekle yetineceğiz.⁴⁷ Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî (1353/1933), bu benzetmenin gerekçesini, “Çünkü kuğulara benzetilmek melekler için uygundur; zira onların kanatları vardır. Lât ve Uzzâ'nın kuğulara benzetilmesi ise uygun değildir.” cümleleriyle izah etmektedir.⁴⁸ Hz. Peygamber'in, putları değil de melekleri kastettiği düşünüldüğünde iman noktasındaki bütün problemler ortadan kalkmaktadır.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler, Garânîk Kıssasının reddinin büyük ölçüde son dönemlere ait bir olgu olduğunu, daha doğrusu retçilerin son asırlarda hakim konuma geçtiğini göstermektedir. Yine modern zamanlarda sadece bu kıssanın değil, aynı zamanda onu kabul edenlerin de reddedildiğini, hatta iman dairesi içerisinde görülmediğini de müşahade etmekteyiz. Akseki de selef alimlerinin görüşleriyle taban tabana zıt olan bu tavrı benimsemiştir. Zamanının önde gelen alimlerinden olan bir din adamını bu kadar ciddi bir duruş sergilemeye iten birtakım gerekçeler elbette vardır. Konuyla ilgili eserinin büyük bir bölümünü oluşturan bu gerekçeler, onun bakış açısını daha iyi çözümlenerek görüşlerini daha yakından görmemiz açısından hayli önemlidir.

4. Görüşlerinin Arka Planı

Akseki'nin anlattığı ve anlamlandırdığı biçimiyle Garânîk Kıssası gerçekten de birtakım polemik ve istismlara konu olmuştur. Bazı art niyetli çevreler bu kıssayı bahane ederek İslam'a saldırmayı bir marifet sanmışlardır. Osmanlı'nın Tanzimat dönemlerinden itibaren modern zamanlar tabir ettiğimiz asırlarda bu saldırılar tarihte hiç görülmediği kadar

⁴⁶ İbn al-Kalbî, *Putlar Kitabı (Kitâb al-Asnâm)*, Çev. Beyza Düşüngen [Bilgin], Ankara: AÜİF Yay., 1968, s. 32.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VII, 431; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî el-Basrî, *en-Nüketü ve'l-uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî)*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1412/1992, C. IV, s. 35; İz b. Abdî's-selâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996, C. II, s. 360.

⁴⁸ Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh el-Keşmîrî el-Hindî, *el-Arfü's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, thk. Mahmûd Ahmed Şâkir, Beyrut: Dâru't-türâsî'l-Arabî, 1425/2004, C. II, s. 70, 124.

akli bir veçheye bürünerek yoğunlaşmıştır. Sözelimi, bu dönemde Dozy (ö. 1883), William Muir (ö. 1905) gibi oryantalistler Garânîk Kissanın da aralarında olduğu bazı konular üzerinden İslam'a, Hz. Peygamber'e ve Kur'an'a karşı saldırıya varan eleştiriler yöneltilmişlerdir.⁴⁹ Özellikle Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet* adlı eserinin Abdullah Cevdet (ö. 1932) tarafından Türkçe'ye çevrilerek 1908 yılında Kahire'de yayınlanması büyük bir yankı uyandırmış, toplumda nefrete varan tepki ve infiallere neden olmuştur.⁵⁰

İslam dünyasındaki geleneksel siyasi, sosyal ve kültürel yapının Batı karşısında aldığı ağır mağlubiyetin, Osmanlı Devleti'nin yanı sıra İslam'ın da mağlubiyeti sayılması, bu nazik tabloyu daha da ağırlaştırmıştır. Müslüman aydınlar, yenilginin bir neticesi olarak millet ve devletle birlikte dini de ciddi bir tehdit altında görmüşlerdir. Değerli bilim adamı İsmail Kara'nın tespitine göre, bunlar, modernleşme dönemi Müslüman aydınlarının tedafii/savunmacı bir halet-i ruhiye içinde fikirlerini serdetmeleri sonucunu doğurmuştur. Kabahatin İslam'da değil, Müslümanların İslam'ı hatalı anlayıp yanlış yaşamalarında olduğunu savunan bu aydınlar, iddialarının doğruluğunu göstermek üzere kâh İslam'ı Asr-ı Saadete döndürmek gerektiğini savunmuşlar, kâh ecdadın İslam'ı iyi anlayamadığını ileri sürmüşler, kâh dini metinlere yeni yorumlar getirmişlerdir.⁵¹ Yenilikçi diyebileceğimiz bu gruba gelenekçi ulemanın tamamen karşı olduğu da yadsınamaz bir vakiadır.⁵² Kara, bu dönemde yenilikçi aydınların savunmacı bir ruh hali içerisine girdikleri izlenimi vermeye çalışsa da gelenekçilerin de onlardan daha az savunmacı tavırlar sergiledikleri söylenemez. Her iki tarafın da eserlerinde zaman zaman savunmacı, zaman zaman duygusal ve tepkisel, hatta bazen saldırgan ifadeler kullandıkları cümlelerin malumudur. Bu haletiruhiye içerisinde yazılan yazılarda bilimselliğin ikinci planda kalacağı aşikârdır. Buna bir de İslam aleminde görülen kötülük ve olumsuzlukların sorumluluğunu Batı'ya yükleyerek gerçekleri perdeleme ve sorumluluktan kaçma basitliğini ekleyecek olursak, durumun ne kadar nazik bir hal aldığı kendiliğinden görülür.

⁴⁹ Seyfullah Kara, "Hz. Peygamber'e Karşı Oryantalist Bakış ve Bu Bakışın Kırılmasında Metodolojik Yaklaşımın Önemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 23, Erzurum, 2005, ss. 145-69.

⁵⁰ İlgili tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Osmanlı Aydınlarıncı Dozy'nin Tarih-i İslâmiyet'ine Yöneltilen Tenkitler", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3 (ss. 197-213), İSAM, İstanbul, 1999, s. 200 vd.; Fatih Yıldız - Fikret Çelik, "Türk Batıcılığının Milliyetçi-Muhafazakârlık Üzerinden Tenkidi: Erol Güngör Örneği", *bilig*, Sayı: 62 (ss. 269-294), Yaz 2012, 281-82; Hilmi Yavuz, "Dozy, 'İslam Tarihi' ve Abdullah Cevdet (1)", *Zaman Gazetesi*, 01 Kasım 2006; aynı müellif, "Dozy, 'İslam Tarihi' ve Abdullah Cevdet (2)", *Zaman Gazetesi*, 08 Kasım 2006.

⁵¹ İsmail Kara, "İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri Üzerine Birkaç Not", *İslâmiyât Dergisi*, Sayı: 4 (ss. 37-53), 2001, s. 40-42.

⁵² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayıncı: Ahmet Kuyaş, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2003, s. 440.

Osmanlı'nın son döneminde yetişen bir aydın, fikir adamı ve din alimi olan A. Hamdi Akseki'nin yaşadığı muhitin tesirlerinden kurtulduğunu söylemek oldukça zordur. Nitekim o, yenilikçi fikirleriyle bilinen Muhammed Reşîd Rıza'nın (ö. 1354/1935) mezheplerin birleştirilmesi hakkındaki eserini çok genç yaşta Türkçe'ye çevirerek bastırmıştır.⁵³ Bu eserde Akseki, Asr-ı Saadet İslamı'na dönmeyi savunur. Ayrıca içtihat kapısının ehliyetli alimlere açık olduğu kanaatindedir ve dinin içtihadı açık hükümlerinin zamanın şartlarına göre değiştirilmesi gerektiğini ileri sürer. Onun sonradan bu görüşlerinden döndüğüne dair herhangi bir beyanatı da yoktur. Dahası, *Ve'l-Asr Suresi'nin Tefsiri* (İstanbul: Birun Yay., 1928) isimli eserini hazırlarken, zamanının önde gelen yenilikçilerinden Muhammed Abduh'un (ö. 1323/1905) aynı adı taşıyan eserinden azami derecede istifade etmiştir.⁵⁴

Akseki'nin bu ilmi faaliyetleri yenilikçi bir çizgiye işaret etse de onun gelenekçi yönü de yadsınamaz. Bu değerli alim gelenekçi bir ilmi muhitte yetişmiş, gerek usul, gerekse furuatla ilgili meselelerde Hanefi geleneğin çizgisinden ayrılmamıştır. Nitekim o, İslam'ın temellerini konu alan *İslâm Dini* isimli eserinde tamamen gelenekçi bir tavır sergilemiş, ilmihal bilgilerini telif ederken Hanefi Mezhebinin görüşlerini esas almıştır.⁵⁵ Biz bundan anlıyoruz ki, Akseki bazı yenilikçi dini akımlara, en azından M. Abduh çevresinde gelişen ekole sempati ile baksa da esasen geleneğin yetiştirdiği güçlü ve dirayetli bir İslam alimidir.

A. Hamdi Akseki'nin konumuzla ilgili görüşleri işte böyle bilimsel, fikrîsel, siyasal ve duygusal bir iklim içerisinde şekillenmiştir. Onun eserinin başlangıç cümlelerinde bazen savunmacı, bazen saldırgan bir görünüm arzeden, bazen de daha başka bir niteliğe bürünen bu iklimin başat özelliklerini görmek mümkündür:

Kur'an'ı inceleyenler, manasını iyice anlayanlar pekala bilirler ki: İslam dini, İslam'ın kitabı, Peygamberlerin şanını son derece yükseltmiş; vahyin taşıyıcıları olmaları itibarıyla onların kadr-ü menzilelerinin pek yüksek olduğunu söylemiş, fazilette, doğru ve güvenilir olmada, salih amellerde insanlık için bir nümune-i imtisal olduklarını bildirmiş, onları din düşmanlarının isnatlarından, dinlerine mensup oldukları iddiasında bulunan ahmaklar ve cahiller guruhunun -herhangi bir sebeple- nisbet ettikleri uydurmalardan ve hurafelerden tamamıyla tenzih etmiştir.

İslam'ı dikkatlice inceleyenlere gizli değildir ki, bu din, bütün büyük peygamberlerin tebliğ vazifesinde ayak sürçmesi (zelle) veya hatadan tamamıyla masum, gerek söz ve

⁵³ M. Reşîd Rıza, *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i*, Dâru'l-hilâfe [İstanbul]: Sebîlü'r-reşâd Kütübhânesi, 1332 [1913-14].

⁵⁴ Kahraman, *Zor Zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Alimi*, 300, 306.

⁵⁵ A. Hamdi Akseki, *İslâm Dini İtikat, İbâdet, Ahlâk*, Yirminci Baskı, Ankara: DİB Yay., ty.

gerek fiile ait, Cenab-ı Hakk'ın kendilerini tevcih ettiği yönde, sapıklık ve dalaletten tamamen beri olduklarını tesbit ve takdir buyurmuştur.⁵⁶

Akseki, yine savunmacı, bir o kadar da suçlayıcı bir üslupla, Hz. Peygamber'in ve getirdiği vahyin güvenilirliğini sarstığı için Garânîk Kıssasına ilişkin rivayetlerin reddedilmesi gerektiğini ileri sürer:

Garazkâr ecnebiler bilerek bu esası tahribe çalıştıkları gibi, İslam dinine mensup olma iddiasında bulunan, araştırma düşüncesinden mahrum birtakım rivayet köleleri ve İsrailiyat aşıkları da -bir kısmı bilerek, diğer bir kısmı da bilmeyerek- bu esası yıkmaya ve sarsmaya çalışıyorlar. Diyebiliriz ki: Ecnebiler tarafından Müslümanlık aleyhinde uydurulan yalanların asıl kaynağı da bu hurafelerin köleleri olanlardır. Dinin hasımları bunlardan çok destek, çok yardım görmüşlerdir.⁵⁷

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, klasik İslam döneminde yaşayan alimlerin neredeyse tamamı Garânîk Kıssasını kabul etmektedir. Kadim ulemanın tamamına yakınına "hurafelerin kölesi" olmakla suçlamak, açık söylemek gerekirse, Akseki'nin din âlimliğinden ve zarafetinden beklenmeyecek kadar büyük ve izahı imkansız bir haksızlıktır. Biz bu suçlamaları, onun risalesini yazdığı dönemde İslam'a yöneltilen saldırılar karşısındaki hassasiyetine vermek gerektiğine inanıyoruz. Bu noktada, son yüzyılı aşkın bir süredir İslam dünyasında hüküm süren hassas havanın İslamcı düşünceyi savunmacı, duygulu ve duygusal hale getirdiğini, bunun dinle ilgili temel meselelerde bile kendini gösterdiğini iddia eden araştırmacılara⁵⁸ katıldığımızı samimiyetle ifade etmek istiyoruz.

Hoca Rasim Efendi'yi doğrudan hedef alan ağır cümleleri de Akseki'nin fikirlerinin, içinde bulunduğu dönemin atmosferinden beslendiğini gösteren önemli bir belge hüviyetindedir:

Ne büyük bir hata! Rasim Efendi ne vadediyordu? Son derece mühim ve müşkil olan bir meselenin (Garânîk Meselesinin) halledileceğini değil mi? Fakat bu söz meseleyi mi hallediyor, yoksa din düşmanları tarafından atılan itiraz oklarını mı, destekleyip takviye ediyor? İslam dinini yıkmak, İslam'ın peygamberini (haşa) adi, şehvetperest, putperest, yalancı bir insan derecesine indirmek gibi garazkârâne bir maksatla bir İslam tarihi yazar Hollandalı Dr. Dozi'nin, bu mesele hakkındaki ifadeleri de aşağı yukarı bundan başka bir şey midir? Bu hikayeyi ellerinde senet tutarak, Hz. Peygamber Efendimizin Tevhid dininden yüz çevirerek putlara meyletmiş olduğunu iddia eden Hıristiyan heyetleri de aynı tarz-

⁵⁶ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 125.

⁵⁷ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 126.

⁵⁸ Atıla Doğan, "Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Yeni Etik Arayışları", 2. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu* (ss. 397-406), Sakarya: Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2005, s. 397-98.

da laf etmiyorlar mı? İlahi vahiy hakkında bir şüphe doğrulamak maksadıyla zındıkların uydurup düzdüğü bu hikaye olduğu gibi kabul edildikten sonra, bunun neresi halledilmiş oluyor?⁵⁹

Kur'an'ı, Hz. Peygamber'i ve İslam'ı koruma, onlar hakkındaki şüpheleri bertaraf etme amacıyla retçi bir tavır içerisinde giren Akseki'yi yadırgamamız düşünülemez; zira bilim adamları bakış açılarını oluştururken, tercihlerini yaparken, kararlarını verirken çevresel ve tarihsel faktörlerden az veya çok etkilenebilirler. Özellikle İslam'a saldırıların yoğunlaştığı, geriliğin ve mağlubiyetin ona mal edildiği bir dönemde herhangi bir Müslümanın nispeten savunmacı bir yaklaşım tarzını benimsemesi gayet normal karşılanmalıdır. Ülkemizde Akseki'nin eserinden sonra yazılan, onunla paralel argümanları kullanan ve aynı kaygıları taşıyan eserler⁶⁰ için de benzer değerlendirmeler yapılabilir.

Ancak yeri gelmişken belirtmeliyiz ki, bu noktada geleneksel metotların da ihmal edilmemesi gerekir. Zira ilgili rivayetleri senet ve metin yönünden tahlil etmeden, Cahiliye dönemi Arap mitolojisinin sembolik dilini çözmeden savunmacı bir ruh hali içerisinde peşin fikirlerle yazıya başlamak ve bunu yazının her tarafına hakim kılmak, Garânîk Olayının doğru anlaşılmasını engeller, hakikatlerin kaybolmasına neden olur. Keza yukarıda zikrettiğimiz saldırılar bahane edilerek, İslam'ın ilk yüzyıllarında yaşayan din alimlerinin tamamı tarafından kabul edilen bir olay hakkında en kestirme yoldan savunma biçiminin ve reddet kurtul düşüncesinin benimsenmesi haddinden fazla kolaycılık olup bilimselliği gölgeler. Reddin temel gerekçesi olarak bu tercih edilince, ilgili rivayetlerin derinlemesine analiz edilmesi, onların metinlerinde neyin kastedildiğinin araştırılması, bunların Kur'an'a mutabık düşüp düşmediğinin tartışılması anlamsız kalır. Akseki'nin Garânîk Olayına ilişkin görüşlerinin asıl problemleri tarafını da işte bu nokta oluşturuyor.

5. Kıssayı Reddetme Gerekçeleri

A. Hamdi Akseki Garânîk Kıssasını ve ilgili rivayetleri reddetmesinin temel nedenini, eserinin Giriş bölümünün ilk cümlelerinde gayet açık bir şekilde dile getirmektedir:

Açık bir hakikattir ki: Dini meselelerin en büyüklerinden biri, belki de birincisi "vahiy" meselesidir. Vahiy meselesinde ufak bir şüphe, dini esasından yıkar. Çünkü dinlerin ana direği, temel taşı vahiydir. Temel sarsılınca onun üzerine kurulan binanın hiç önemi kalmaz, yıkılmaya yüz tutar.⁶¹

⁵⁹ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 128.

⁶⁰ İsmail Cerrahoğlu, "Garânîk Meselesinin İstismarcıları", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1 (ss. 69-92), Ankara, 1981; Cerrahoğlu, "Garânîk XIII, s. 361-66; Hüseyin Hatemi, *Şeytan Rivayetleri*, İstanbul: İşaret Yay., 1989; Sabri Hizmetli, "Garânîk Meselesi Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2 (ss. 40-58), Ankara, 1989.

⁶¹ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 125.

Görüldüğü gibi, Akseki'nin temel endişesi vahyin şüpheli hale gelmesidir. Şayet bu kıssa kabul edilirse, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ve Kur'an ayetlerinin ilahiliği hakkında insanların zihinlerinde onarılması imkansız kuşkular oluşacak, bundan İslam dini büyük zararlar görecektir. Kabul etmek gerekir ki, onun anlattığı biçimiyle Garânîk Olayı Hz. Peygamber'in peygamberliği ve getirdiği vahiy hakkında derin şüpheler uyandırmaktadır. Yaşadığı dönemde en önemli dini mevkilerde görev yapmış olan Akseki'nin bunu dile getirmesi gayet normaldir, doğrusunu söylemek gerekirse İslam imanının da bir gereğidir.

Akseki'nin Garânîk Hadisesini ve ilgili rivayetleri reddetmesinin diğer önemli bir nedeni de abartılı ismet inancıdır.⁶² Madem ki, bütün peygamberler masumdur, imansızlıktan, küfre düşmekten, günah işlemekten ve hatadan korunmuşlardır, öyleyse onlarla ilgili ayetler bu inanç doğrultusunda yorumlanmalıdır. Akseki, peygamberlerin ismeti inancı gereğince Garânîk Kıssasının makbul görülmemesi gerektiği düşüncesindedir:

İslam'ı dikkatlice inceleyenlere gizli değildir ki bu din, bütün büyük peygamberlerin tebliğ vazifesinde ayak sürçmesi (zelle) veya hatadan tamamıyla masum, gerek söz ve gerek fiile ait, Cenab-ı Hak'ın kendilerini tevcih ettiği yönde, sapıklık ve dalaletten tamamen beri olduklarını tesbit ve takdir buyurmuştur. Bilhassa son peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.) bu itibarla hepsinin üstünde seçkin bir yerdedir.⁶³

Peygamberlerin tebliğ yaparken zelle dahi işleyemeyeceğini ifade eden bu cümleler Akseki'nin ismet düşüncesini ne kadar ifrata vardırıldığının açık bir göstergesidir. Onun düşüncesine göre, Garânîk Olayı kabul edildiğinde, Hz. Peygamber, vahiy, Kur'an ve İslam'ın doğruluğu hususunda ciddi şüpheler ortaya çıkacaktır. Konuya giriş yaparken bu kuşkusunu açıkça dile getiren Akseki, eserinin hemen her sayfasında peygamberlerin, özellikle de Hz. Muhammed'in tebliğ vazifelerini ifa ederken zerrece hata etmeyeceklerini belirterek, Garânîk Kıssasının kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Mesela şöyle demektedir:

Onlar bu hususta Cenab-ı Hak'tan aldıklarından başkasını söylememişler ve aldıkları şeyleri de Cenab-ı Hak'tan olduğunu kesinlikle ve şüpheden uzak bir şekilde bilecek, bize tebliğ etmişlerdir ki, vahyin manası da bundan başka bir şey değildir. (...) Böyle olmasaydı, vahye nasıl güvenilirirdi? Tebliğci tamamen masum olmayınca, Cenab-ı Hak'tan olanlar ile Allah'tan başkasından olanlar nasıl ayırt edilebilecek?

⁶² Peygamberlerin ismeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Râzi, *Kelâma Giriş [el-Muhassal]*, Çev. Hüseyin Atay, Ankara: AÜF Yayınları, 1978, s. 221-25.

⁶³ Akseki, *Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında* [1], 125.

İşte bunun içindir ki, İslam dininin hasımları olan ve kalın bir taassup perdesiyle göz ve basiretleri örtülmüş olan ecnebiler, Müslümanlığı tenkit ederken, daima bu esası yıkmaya çalışmışlardır.⁶⁴

Bu cümlelerinin hemen akabinden yukarıya alıntıladığımız “Garazkâr ecnebiler bilerek...” cümlelerini kuran Akseki'ye göre, Garânîk Hadisesini ve onunla ilgili rivayetleri reddetmek peygamberlerin sahip olduğu ismet sıfatının zorunlu bir sonucu olmaktadır. Bu, oluşturulmuş inanç kalıplarının Kur'an algısını ve yorumunu yönlendirdiğini, başka bir anlatımla, kelamın tefsire hakim olduğunu gösteren tipik bir örnektir. Oysa ismet inancının zelle denilen küçücük hataları bile kapsayacak kadar genişletilmesi gerçekten su götürür bir meseledir. Hele Akseki'nin iddia ettiği gibi, peygamberlerin “Allah'ın tespit ve takdiriyle” hatadan korunmuş olduğu düşüncesi, ortaya çıktığı zamandan beri Müslümanlar arasında hem tanım hem de kapsam yönünden önemli tartışmalara konu olmuştur. Bizzat problemlili olan bu düşünceye dayanarak Garânîk Olayını ve ilgili rivayetleri reddetmek, probleme yeni problemler eklemekten başka bir anlam ifade etmez. Nitekim İbn Teymiye, bu olayın ismet düşüncesi ile ilişkilendirilerek reddedilmesine itiraz etmektedir.⁶⁵

Yine yukarıdaki cümlelerinden anlaşılmaktadır ki, Akseki'nin Garânîk Kıssasını reddetme gerekçelerinden bir diğeri de İslam dininin hasımları olan ecnebilerin, mesela, İslam dini hakkında kasti yorumlar yapan müsteşriklerin, hassaten Dr. Dozy'nin bu türdeki rivayetleri kendilerine delil olarak kullanmalarındadır. Öyle ki, “İslamiyet düşmanlarınca tenkit sermayesi olan Garanik Meselesi” reddedilmelidir.⁶⁶ Böyle bir argümanın söz konusu kıssayı reddetmenin temel gerekçelerinden biri olarak gösterilmesi, din bilimleri açısından son derece talihsiz bir durumdur. Eğer bu yol açılacak olursa, istismar edilen pek çok konuyla ilgili rivayetlerin reddedilmesi gerekecektir ki, bunun ortaya çıkaracağı tehlikeler aşikârdır. Ancak temel / asli delillerle mesele çözüme kavuşturulduktan sonra böylesi istismarlar zikredilebilir. İstismar tek başına delil olamaz.

Akseki'den yaptığımız alıntıda öne çıkan diğer bir ret gerekçesi de hem Garânîk Kıssasının hem de ilgili bütün rivayetlerin uydurma ve İsrailiyyat olduğu iddiasıdır. Yukarıdaki ifadelerine bakılacak olursa, bunlar asılsız haberlerdir, bunlara inananlar ise rivayet köleleri ve İsrailiyât aşıklarıdır. Hatta Akseki bu haberleri eserine alan ulemayı da “muha-keme cevherinden yoksun müellifler” olmakla ve sahih olsun veya olmasın her türlü rivayeti kabul etmekle suçlamaktadır:

⁶⁴ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 126.

⁶⁵ İbn Teymiye'nin görüşleri hakkında bkz. Shahab Ahmed, *Ibn Taymiyyah and the Satanic verses*, *Studia Islamica*, 1998/2 (Mars) 87, p. 70 vd.

⁶⁶ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 127.

Bu mesele, zındıklar tarafından uydurulmuş ve maatteessüf muhakeme denilen kıymetli cevherden mahrum olan bazı İslam müellifleri de bunu kitaplarına geçirmekte mahzur görmemişlerdir.⁶⁷

(...)

Bu meselede sika (güvenilir) hiçbir rivayet mevcut olmayıp, bu rivayetleri kitaplarına kabul edenler sahih ve sakimine (doğru ve asılsızına) bakmaksızın tuhaf şeyleri toplama hevesinde bulunan kimselerden ibarettir.⁶⁸

Kabul etmek gerekir ki, Akseki'nin bu ifadeleri amacını aşan ifadelerdir. Çünkü ele aldığımız kıssayla ilgili rivayetler, İslam'ın ilk asırlarında kaleme alınmış olan tefsir ve siyer kaynaklarının neredeyse tamamında, hadis kaynaklarının ise çok büyük bir kısmında yer almıştır. Kıssa bu kadar çok kaynakta mevcut iken, suçlamada bu kadar ileri gitmenin iler tutar tarafı yoktur.

Onun bu kadar agresif bir tavır takınmasını ilgili kıssa hakkındaki rivayetleri büyük İslam alimlerinin araştırarak zındıkların uydurması olduğunu ispat etmelerine kati olarak inanmasına bağlayabiliriz. Zira bunu gösteren şu ifadeler ona aittir:

Artık bu hadis hakkında İbn İshak gibi salahiyet sahibi bir zat da "Bu kıssa zındıklar tarafından uydurulmuştur." dedikten sonra, o hadisi inkar için başka bir şeye hacet olmasa gerekir.⁶⁹

Mamafih dar görüşlü bir kısım rivayet kölelerinin kitaplarına yazdıkları bu meseleyi, vukuf ve ihataları herkesçe kabul edilmiş olan büyük tarihçiler, tefsirciler, hadisçiler uzun uzadıya tetkik ve hiçbir karanlık yönünü bırakmaksızın dirayeten ve rivayeten hikayenin uydurma, düzmece ve zındıkların uydurmalarından olduğunu ispat etmişlerdir. Bu itibarla mesele, her yönüyle halledilmiş, karanlık hiçbir noktası kalmamış olan meselelerden sayılabilir. Elde bulunan tefsir kitaplarımızın en çok araştırmaya müstenit olanların da bu meselenin zındıkların icatlarından olduğuna dair mükemmel tafsilat bulunduğu gibi, tarihi bilgiler de böyle olduğunu ispat ediyor.⁷⁰

Dikkatli bir okuyucu bu cümlelerin sahibinden, meseleyi böyle suçlayıcı ifadelerle kestirip atmasını değil, mezkur rivayetlerin uydurma olduğunu ispat eden büyük tarihçilerin, tefsircilerin ve hadisçilerin kimler olduğunu yazmasını ve onların görüşlerini ilmi bir nazarla tetkik etmesini bekler. Aslında Akseki de meselenin incelenmesi gerektiğinin bilincindedir:

---

⁶⁷ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 126.

⁶⁸ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 129.

⁶⁹ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 133.

⁷⁰ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 126-27.

Bu mesele etrafında -vahiy hakkında bir şüphe doğurmak maksadıyla- şimdiye kadar ileri sürülen itirazları temelinden söküp atmak, şüphelerin köklerini tamamıyla ko-parmak, aslı esaslı olmayan katıksız bir iftira olduğunu ispat etmek değil mi?⁷¹

Bu cümleleri okuyan bir okuyucu Akseki'nin ilk kaynaklara giderek meseleyi teferuatlı bir biçimde inceleyeceği zehabına kapılır. Fakat onun incelemeden kastı bu değildir. Ona göre, meseleyi alimlerimiz zaten halletmişlerdir, asıl yapılması gereken onların söylediklerinin doğru olduğunu ispat etmektir. Rasim Efendi'ye yol gösterirken sarfettiği şu ifadeler, onun bu duruşunu gayet açık bir biçimde ortaya koymaktadır:

Son derece güç, daha doğrusu son derece çirkin bir isnattan ibaret olan o hayali meselenin mahiyeti -diğer konular gibi- araştırmacı alimlerimiz tarafından çok önce meydana çıkarılmış, uydurma ve düzmece olduğu ispat edilmiştir. İş, İsrailiyatı bırakıp da araştırmacı alimlerimizin söylediklerini tetkik etmektedir.⁷²

İncelemesinde böyle bir yol izlemediği için Rasim Efendi'yi uzun uzun eleştiren Ahmet Hamdi Efendi, "Garânik Hikayesi Rivayet ve Dirayet Açısından Tenkide Uğramıştır; Naklen ve Aklen Reddedilmiştir" şeklinde bir başlık açarak, kendi görüşünü gerekçeleriyle ortaya koymaya çalışır, bu kıssayı reddetmekle ne kadar haklı olduğunu gösteren birtakım deliller ileriye sürer. Bu başlığa kadar görüşlerini genel ifadelerle ortaya koyan Akseki, bu başlıkla birlikte delillerini ayrıntılı olarak ortaya koymaya çalışır, meseleyi iki temel noktadan hareketle inceleyip muhakeme eder.

Akseki ilk olarak, Dr. Dozy gibi müfrit, garazkâr ve mutaassıp İslamiyet düşmanı ecnebinin başını çektiği, 'Tilke'l-garâniku'l-ulâ....' sözünün Kur'an'dan olduğu halde – haşa- özel bir maksatla Kur'an'a konmamış olduğu iddiasını ele alır. O, garanik hikayesinin kelimelerinde farklılık bulunduğunu, ravilerin zayıf olduğunu, rivayetler arasında tutarsızlık ve senetlerinde kopukluk bulunduğunu, bu hikayeyi uyduranların söz ve kelimelerde bile birleşemediklerini delil göstererek, bu iddiayı şiddetle reddeder. Ancak bu delillerle yetinmez, haklı olarak şu soruyu sorar: "Bu sözler Kur'an'dan ise, Kur'an'ın her kelimesinde görülen belagat, fesahat ve i'cazdan niçin yoksundurlar? Bütün Kur'an'ı, benzerini meydana getirmekten aciz bırakacak şekildeki bir belagat ile meydana getiren, yalnız bu iki cümlede mi aczini ortaya koymuştur? Esasen *garânik* ve *garânika* kelimelerindeki kulak tırmalayıcılık da dikkatten uzak tutulmamalıdır."⁷³

Söz konusu beyitle Necm Suresi'nin ilgili ayetleri arasındaki metinsel uyumsuzluk o kadar bellidir ki, "ilmin feyziyle feyizlenmiş olan düşünen kafalar şöyle dursun, Arapların diline az çok vakıf, sağlam bir edebi zevk sahibi olanlar bile, bu uydurma cümlelerin ne

⁷¹ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 127.

⁷² Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 127.

⁷³ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 130.

kadar ahenksiz olduklarını fark ve ayırdetmekte güçlük çekmezler. Kur'an'ın belagatindeki ahenk ve düzen ile bu adi, sıradan sözlerdeki düzensizlik, ahenksizlik göze çarpacak derecede açıktır." Öte yandan Necm Suresinin 19–22'nci ayetleri ile 23'üncü ayeti arasında bu ibarelerin gelmesi, iddia sahiplerinin zikrettikleri maksadı hiç de temin etmiyor; aksine, maksada tamamen terstir. "Çünkü bu iftiracıların iddiasına göre peygamberin maksadı Kureyş müşriklerinin ilahlarını, putlarını -haşa sümme haşa- överek müşriklerin kalplerini kendisine çekmekti, değil mi? Halbuki bu sürede zikredilen, *Taptığınız bu putlar sizin ve atalarınızın uydurduğu boş isimlerden başka bir şey değildir...* [Necm (53), 23] ayeti buna manidir. Zerre kadar akıl ve izanı olanlar için, bu hikayenin uydurma olduğuna bundan büyük delil olamaz. (...) [Bu] ayet, o putları gayet açık ve belagatli bir şekilde küçümseyip aşağılıyor, (...) alenen tahkir ediyor, kötülüyor, rezil ediyor, küçümsüyor. (...) [Bir surede] bu kadar açık bir çelişki olamaz."⁷⁴

Garânîk beytinin Kur'an'dan olmadığı hususunda getirdiği bu deliller son derece yerinde olan Akseki, bu husustaki sözlerini şöyle tamamlıyor:

Evet, bir sürede yan yana gelen ayetlerden biriyle müşriklerin putlarının -haşamedilmesi, diğeriyle aynı putların tahkir edilmesi kadar açık bir çelişki olamaz. Böyle bir şey müşriklerin kalplerini kazanmaya değil, belki pek haklı bir itirazlarına sebep olurdu. Acaba böyle bir hadise olsaydı, fesahat ve belagatle son derece vakıf olan Arap müşrikler; "Bu nasıl sözdür? Birinci ayetle bizim ilahlarımızı methedip övüyorsunuz, onların da şefaati umulur, onlar da şefaate edecekler, diyorsunuz; ikinci ayette de onları tamamıyla tahkir ve tezyif ediyorsunuz. Bu iki söz arasında çelişki vardır." diye kıyameti koparmazlar mıydı? Halbuki böyle bir itiraz asla rivayet edilmiş değildir."⁷⁵

Gerçekten de Hz. Peygamber'e isnat edilen beyit Kur'an'ın i'caz ve belagatinden, sözsiz ahenk ve düzeninden yoksundur, Necm Suresi'nin ilgili ayetleriyle uyuşmamaktadır. Bu beytin Kur'an'ın i'caz ve belagatine uygun olmasını zaten kimse beklemez; zira bunun vahiy mahsulü olduğunu söyleyen hiçbir rivayet bulunmadığı gibi, böyle bir iddiada bulunan herhangi bir İslam alimi de yoktur. Akseki'nin de söylediği gibi, bu iddianın sahipleri her ne bahaneyle olursa olsun, İslam'ı eleştirmeyi adet edinen, argümanlarının doğruluğuna veya yanlışlığına çok da bakmayan kasıtlı kişilerdir. Arap dilini birazcık bilen birisi dahi Necm Suresi'nin 23'üncü ayetinde Lât, Uzzâ ve Menât putlarının hepsine birden cansız varlıklar için kullanılan ve "onlar" anlamına gelen "هي" ve "ها" zamirleriyle atıf yapılırken, ilgili beyitte akıl sahibi dışı varlıklar için kullanılan ve "onlar" anlamına gelen "هن" zamirinin yer aldığını görür, sadece bu zamir uyuşmazlığından dolayı bile bu metinlerin birbirinin parçası olamayacağını farkedebilir.

⁷⁴ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 130-31.

⁷⁵ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 131.

Akseki, Garânîk Kıssasında geçen beytin Kur'an'dan olmadığını gösteren dayanaklarını sıraladıktan sonra muhakeme aşamasının ikincisine geçer; bu aşamada, bahsi geçen sözlerin şeytan tarafından atılmış, Hz. Peygamber tarafından hiç farkında olmaksızın ilahi vahyin arasında okunmuş, sonradan Cebrail'in ihtarı üzerine bu işin farkına varmış olup olamayacağını tartışır. Eserinin her bölümünde önce kararını veren, sonra delillerini sıralayan Akseki, burada da önce kıssaya ilişkin bu ihtimalin de gerçeklere aykırı ve tamamen merdud olduğunu söyler, sonra da bunu ispat etmek için delillerini ortaya koymaya başlar.⁷⁶

Araştırmasının bu aşamasında sözü tekrar "tebliğde masumiyet" ilkesine getiren Akseki, Garânîk hikayesinin dinin kesin gerçekleri ile taban tabana zıt oluşunu bu ilke ile açıklar. Ona göre, bunun aksi, yani bu hikayenin dinin gerçekleri ile zıt olmaması aklen imkansızdır, her akli selim bunu kabul eder. Bu hikayenin doğru olduğunu farzetmek, peygamberlerin masumiyeti esasını yıkmaktır ki, bu da esasen dini yıkmaktır. Oysa peygamberler bu gibi rezaletlerden tamamen uzaktırlar. Bu esası yıkmaya çalışan rivayetlerin-kimin tarafından olursa olsun- zerre kadar önemi olamaz.⁷⁷

Akseki'nin buradaki endişesi gayet açıktır. O, Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in peygamberliğinin doğruluğu üzerinde herhangi bir şüphe oluşmasını istememekte, ilmi mütalaalarını da bu hedef üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Onun bu çabasını saygıyla karşılıyoruz. Elbette ne Kur'an üzerinde bir şüpheye mahal verilmelidir, ne de Hz. Peygamber ve peygamberliği üzerinde... Ancak bunu sağlamanın yolu, rivayetleri uluorta reddetmek ve bunları rivayet eden alimleri İslam'ı yıkmaya çalışmakla suçlamak değildir. Bir bilim adamından beklenen, herhangi bir rivayeti niçin kabul etmediğini bilimsel bir tarzda ortaya koymaktır.

Bunun farkında olan Akseki, ilgili rivayetler üzerinde hadis usulü ilminin kriterleriyle değerlendirmeler yapmaya başlamakta, böylece ikinci gerekçesini de ortaya koymuş olmaktadır. Onun bu amaçla sarfettiği cümlelerin en can alıcıları şunlardır:

Görülüyor ki: Bu hikaye râvîsi itibariyle de muzdarib (birbirini tutmaz)dir. Râvîlerin biri bir türlü söylüyor, diğeri bir türlü söylüyor. Bu da delalet eder ki, olay tamamıyla uydurmadır. Daha sonra; Bu hikayenin senedi de munkatı (kopuk)dir. Bu hikaye, tabiinden ileri geçmiyor. Sahabeden bunu rivayet eden yoktur. Filhakika senedinde sahabi olarak yalnız İbn Abbas var ki, bu hikayenin vuku bulduğu söylenen zamanda henüz dünyaya gelmemişti; yahut iki üç yaşlarında bulunuyordu. Şu halde bunun vuku bulduğunu rivayet eden bir sahabi yok demektir. Hatta İbn Abbas'ın büyük bir yaşta olduğu kabul edilse bile İbn Abbas'dan rivayet edenler, hadisçiler nazarında makbul insanlar olmadığı için, yine delil

⁷⁶ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 132.

⁷⁷ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 132.

olmaya layık değildir. Şu halde bu olayın, tabiîn devrinden sonra uydurulmuş bir şey olduğunda şüphe kalmıyor.⁷⁸

Oysa hepimiz biliyoruz ki, farklı anlatımlarında farklı kelimeler kullanılıyor ve varyantları var diye hiçbir rivayet reddedilmez. Temel İslam Bilimleri alanlarında, özellikle hadis ve hadis usulü alanında rivayetlerin kabulü veya reddi için böyle bir kriter mevcut değildir. Şayet versiyonları arasındaki ifade farklılıklarından dolayı bu rivayetleri reddedecek olursak, aynı durumda olan pek çok rivayeti kabul etmememiz gerekir. Hatta böyle olmayan rivayet grupları oldukça azdır. Kanaatimizce bu durumda izlenebilecek en sağlıklı yol, İbnü'l-Arabî'nin yaptığı gibi, rivayetlerin Kur'an'la bağdaşmayan kısımlarının ayıklanarak ilgili olayın yeniden kurgulanmasıdır.

Ahmet Hamdi Hocamız, kıssanın ravilerini eleştirirken maalesef derinlemesine bir çaba içerisine girmiyor. Kıssanın ravilerinden hangilerinin zayıf olduğunu, kaynak eserleri tarayarak tespit etme zahmetinden kaçıyor. Sahâbenin tartışmasız en büyük alimlerinden olan İbn Abbas hakkında söylediklerinin ise iler tutar tarafı yoktur. Çünkü ondan gelen rivayetleri olayın geçtiği düşünülen dönemde yaşının küçük olmasını gerekçe göstererek reddederken, çok sonraki yüzyıllarda yaşamış olan bazı alimlerin görüşlerini hangi kritere göre kabul edebildiğini anlamak mümkün değildir. Öte yandan Akseki senet tenkidine de girmiyor, rivayetlerden hangilerinin mürsel, munkatı, mu'dal vb. olduğunu⁷⁹ tetkik etmiyor, sadece bu rivayetlerin senetlerinin kopuk olduğunu söylemekle yetiniyor. Akseki sırf böyle söyledi diye ilgili rivayetlerin reddedilemeyeceği izahtan varestedir.

6. Kaynakları

Yukarıda geçtiği şekliyle, “İş, İsrailiyatı bırakıp da araştırmacı alimlerimizin söylediklerini tetkik etmektedir.” parolasıyla yola çıkan Akseki, değerlendirmesini yaptığımız bu iki temel yaklaşım tarzının ne kadar isabetli olduğunu göstermek için eski alimlerden örnekler verir ve görüşlerini tarihi kaynaklarla destekleme cihetine gider. Bu amaçla, İbn İshâk'ı, İbn Huzeyme'yi, Buhârî'yi, Mâtürîdî'yi, Beyhakî'yi, Kuşeyrî'yi (ö. 465/1072), İbnü'l-Arabî'yi, Kadı İyaz'ı, Ebu'l-Berakât İbnü'l-Enbârî'yi (ö. 577/1181), Râzî'yi, İbn Kesîr'i, Kastallânî'yi, Seydî Abdulaziz ed-Debbâğ'ı, Ahmed b. el-Mübârek'i (ö. 1156/1743), Âlûsî'yi, Sıddîk Hân b. Hasen b. Alî el-Kannevcî'yi görüşlerine destek olarak zikreder.⁸⁰

Araştırmamızın “Görüşlerinin Tarihi Kökleri” adını taşıyan bölümünde ismi geçen bu alimlerle ilgili olarak tespit ettiğimiz alıntı hatalarının ve çarpıtmaların neredeyse tamamını Akseki'nin de yaptığını görüyoruz. Bunlardan İbn İshâk'la ilgili olanı sadeleştirenin

⁷⁸ Akseki, *Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında* [1], 132-33. Krş. Seydî Ahmed, *el-İbriz*, 204-08.

⁷⁹ Hadis ilminin bu istihlaları hakkında bkz. Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 99-102.

⁸⁰ Akseki, *Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında* [1], 133 vd.

gözünden kaçmamış, onun eserindeki bilgiyle Akseki'nin verdiği bilginin çelişik olduğuna okuyucuların dikkatini çekmiştir. Abartıya ve hatta açık çarpıtmaya örnek olarak Kuşeyrî (ö. 465/1072) ile İbnü'l-Enbârî'den yaptığı alıntıyı zikredebiliriz. Akseki onlardan aldığı bilgiler doğrultusunda, "Kureş Cenab-ı Peygamberden bir defa olsun, ilahlarına teveccüh göstermesini rica ve bunu yaptığı takdirde kendisine iman edeceklerini vadettillerse de Cenab-ı Peygamber bunu yapmadığı gibi, ufak bir temayül de göstermedi." cümlesini kurar.

Hz. Peygamber putlara elbette hiçbir zaman teveccüh göstermemiştir; fakat Akseki'nin cümlesi bu anlamdan ilerisini, yani Kuşeyrî'nin bu kıssayı reddettiğini kasteder. Oysa Kuşeyrî Garânîk Kıssasını reddetmez, sadece bu kıssada geçen beyti Hz. Peygamber'in söylemediğini, O Kur'an okurken durakladığı bir sırada şeytanın telaffuz ettiğini iddia eder.⁸¹ İbnü'l-Enbârî ise, bu konuya hiç değinmez.⁸² Öte yandan Akseki'nin tefsire dair *el-Beyân* isimli eserin müellifi olan Ebu'l-berakât İbnü'l-Enbârî'yi kastetmiş olması çok büyük bir ihtimaldir. Fakat bir de Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) vardır. Araştırmalarda, isimleri birbirine yakın olan zatlardan hangisini kastettiğini gösterecek belirtiler koymaları, araştırmacılardan beklenen hususlardandır.

Akseki'nin, Garânîk Kıssasına ilişkin rivayetleri reddederken râvîler hakkında yeterli bilgi toplamadan alelacele karar verdiğine şahit oluyoruz. Mesela o, ilgili rivayetleri reddederken Buhârî'ye de dayanır. Buhârî, İbn Abbas'ın Hac Suresi'nin 52'nci ayetindeki *temennî* kelimesine "okuma" anlamı verdiğini belirten bir rivayet nakleder.⁸³ Akseki, bu rivayetin el-Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) katibi İbn Ebî Sâlih'ten (ö. 223/838) geldiğini belirterek, bu kişi hakkında ulemanın çok olumsuz şeyler söylediğini ve onu zayıf bulduğunu iddia eder.⁸⁴ Halbuki, Muhaddislerin önemli bir kısmı tarafından *sika* (güvenilir) görülen bu ravinin rivayetleri umumiyetle "hasen" olarak değerlendirilir. Büyük bir ihtimalle bunun sebebi, hayatının sonlarına doğru hafızasının zayıflaması ve bu yüzden tenkide uğramasıdır.⁸⁵ Bununla birlikte ondan gelen rivayetlerin merdûd olduğu söylenemez; zira usulcüler hasen hadisleri hiçbir zaman merdûd hadisler kategorisinde görmezler.⁸⁶

⁸¹ Abdulkerim el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Büsyünî, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ty, C. IV, s. 226-27.

⁸² Ebu'l-berakât İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân fî garibi i'râbi'l-Kurân*, thk. Tâhâ Abdulhamîd Tâhâ, Kâhire: el-Hey'etü'l-âmmetü'l-Misriyye li'l-kitâb, 1400/1980, C. II, s. 398.

⁸³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kâhire: el-Mektebetü's-selefiyye, 1400, Tefsîr (65): 22, C. III, s. 261.

⁸⁴ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 132-33.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Alparlan, "Abdullah b. Sâlih el-Mısırî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, C. I, s. 131-32.

⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 94-97.

Buhârî, İbn Abbas'tan ayetteki *temennî* kelimesine "hadis, söz" veya "okuma" anlamı verdiğini belirten iki rivayet nakleder, bunlardan ikincisini rivayette bir zayıflık göstergesi olan "denmiştir" ifadesiyle eserine alır.⁸⁷ Akseki'ye göre, Buhârî'nin bu rivayeti *temennî* kelimesinin "okuma" anlamına gelmediğini ispat eder. Onun bu çıkarımına diyecek bir şey yoktur, fakat onun ravilerin anlamlandırılmaya ilgili tercihleri arasındaki bu küçük farklılığı bile Garânîk Olayı hakkındaki rivayetleri reddetme gerekçesi olarak sunabilmesi şaşılacak bir durumdur.⁸⁸ Halbuki, bir ayeti söyleme ile okuma arasında anlam bakımından büyütülecek bir farkın bulunmadığı aşîkârdır.

Akseki alıntılarında maalesef açık bir yol da takip etmemektedir. Mesela, yukarıda adı geçen alimlerden çok azının eserlerine ismen atıf yaparken, sayfa ve cilt numaralarına hiç atıf yapmamaktadır. Bu yüzden verdiği bilgilerin kaynağını tespit etmek oldukça zordur. Onun kullandığı kaynaklarla ilgili belirsizlik bununla da sınırlı değildir. Maalesef onun eseri Muhammed Abduh'un *Mes'ebetü'l-garânîk ve tefsîru'l-âyât* isimli makalesiyle büyük benzerlikler arz etmektedir. Kurgulamasından içlerinde serdedilen fikirlere, kullanılan cümlelere, yöneltilen suçlamalara, görüşlerine atıf yapılan alimlere ve atıf yapma biçimine varıncaya kadar Akseki'nin eseri Abduh'un makalesinin neredeyse aynıdır.⁸⁹ Fakat üzere belirtilim ki, o eserinin hiçbir yerinde bu makaleden bahsetmemekte, aşağıda görüleceği gibi, sadece Hac Suresi'nin 52'nci ayetinin tefsiri bağlamında Abduh'un ismine atıf yapmakla yetinmektedir.

7. Hac Suresi'nin 52'nci Ayetine İlişkin Yorumları

Garânîk Kıssasını kabul eden müfessirler, "Biz senden önce hiçbir rasül veya nebî göndermedik ki, kuruntu yaptığında şeytan onun kuruntusuna [bir şey] katmış olmasın. Allah şeytanın kattığını derhal siler; sonra da Allah ayetlerini sağlamlaştırır. Allah bilendir, hikmetlidir."⁹⁰ ayetini bu kıssa ile açıklarlar. Gerçekten de –aşırı ifadeleri çıkarıldıktan sonra– bu kıssa bu ayetin tefsiri ile birebir ilgili görünmektedir. Oysa bu kıssayı reddedenler, bu ayeti yorumlamak için farklı yollara başvururlar, bu ayetin bu kıssa ile hiçbir ilgisinin bulunmadığını izaha çalışırlar. Garânîk Kıssasını reddetmesi hasebiyle, Akseki onların görüşlerinden istifade eder. En fazla da Râzî'nin görüşlerine yer verir. Onun, Hâkka Suresi'nin 44-46'ncı, Yûnus Suresi'nin 15'inci, Necm Suresi'nin 2-3'üncü, İsrâ Suresi'nin 73-74'üncü, Furkân Suresi'nin 32'nci, A'lâ Suresi'nin 6'nci ayetlerinin bu kıssanın uydurma

⁸⁷ Buhârî, Tefsîr (65): 22, C. III, s. 261.

⁸⁸ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1], 132-33.

⁸⁹ Muhammed Abduh, "Mes'ebetü'l-garânîk ve tefsîru'l-âyât", *Mecelletü'l-menâr*, c. IV, Sayı: 3 (ss. 81-99), Kahire, 1901/1318.

⁹⁰ Hac (22), 52.

olduğuna delil getirdiğini belirtir. Sonra da yukarıda tartıştığımız diğer akli ve nakli delilleri ona atfen tekrar zikreder.⁹¹

Biz Râzî'nin bu delillerini tekrar zikredip tartışarak sözü uzatmak istemiyoruz. Sadece atıf yaptığı ayetlerle ilgili bir-iki hususu belirtmemiz yararlı olabilir. Bu ayetler Kur'an'ın Allah'tan olduğunu, Hz. Muhammed'in onun bir ayetini bile uydurmadığını ilan etmektedir. Râzî de Akseki de çok iyi bilir ki, hiçbir Müslüman bu hususta aykırı bir düşünceye sahip değildir. Hz. Peygamber de mahut beyti "Bu Kur'an'dandır." diyerek okumamıştır. O'nun ne yaptığını ve neyi amaçladığını cahiliye mitolojisini doğru bir biçimde ortaya koyarak anlamlandırabiliriz ki, biz bunun ipuçlarını yukarıda verdik. Fakat takdir edilir ki, bu bizim çalışmamızın sınırlarını da amacını da aşar, müstakil bir araştırma gerektirir.

Râzî'nin görüşlerini özenle özetleyen Akseki, "Ayetlerin Doğru İnanca ve Kur'an'ın Üslûbuna Uygun Bir Şekilde Tefsiri" adını taşıyan yeni bir başlık açarak, Hac Suresi'nin 52'nci ayetini Garânik Kıssası ile ilişkilendirmeden açıklamaya çalışır. Akseki, öncelikle Hz. Peygamber'in masumiyetinin bu kıssanın uydurma olduğunu açıkça gösterdiğini, bu tartışılmaz bir gerçek iken "Filan müfessir bunu yazıyor." demenin akılsızlık ve ahmaklık olduğunu, şeytanın peygamberlere gelen vahye müdahale etme imkanına sahip bulunmadığını vurgular. Sonra bahsi geçen ayetin metinsel bağlamına yönelir. Önceki ayetlerde, özellikle 42-44'üncü ayetlerde, kavminin ilahi emirleri tebliğ ettikçe Hz. Peygamber'i yalanlamaya giriştiklerinden, Onun bildirdiklerini tahrif etmek ve halkı Ondan uzak tutmak için her çeşit safsata ve mugalataya başvurdıklarından, dedikodu ve söylenti çıkardıklarından, bu hususta adeta yarıştıklarından, bu durumun Onu çok üzdüğünden bahsettiğini ileri sürer. Önceki ayetlere bu anlama tevcih ettikten sonra da 45-55'inci ayetlerde Hz. Peygamber'e kavmi tarafından reva görülen muamelenin diğer bütün peygamberlerin karşılaştıkları bir durum olduğundan, hangi ümmete bir peygamber gönderilmişse onu yorum ve tahrifleri yoluyla eziyet eden, istediği şey ile kendisi arasına giren hasımları bulduğundan bahsedildiği sonucuna ulaşır.⁹²

Akseki'nin bu çıkarımına göre, ayetteki *temennâ* kelimesine "okudu" anlamı verildiğinde –ki, o bunu mümkün görür-, *ilkâ* kelimesi şu iki anlamdan birine gelebilir:

Şüphe yok ki, ayete bu manayı vermek doğru olmakla beraber, (ayetteki) *ilkâ* garânikçilerin dedikleri manaya gelmeyip, belki; konuşan kastetmemiş olduğu halde, kastedenin aksine olarak, "Kelimenin az çok gelebileceği bir manayı onun sözüne sokuşturdum." yahut "Netice itibarıyla bu demektir." diyerek söylemediği bir şeyi ona nispet ettim." demektir. Bu ise, nefislerini hak ile savaşmaya vakfetmiş olan tartışmacı ve mücadeleci-

⁹¹ Akseki, *Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [1]*, 135-38. Krş. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXIII, 51-56.

⁹² Ahmed Hamdi Akseki, "Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi [2]", *Sadeleştirilen: M. H. Kıraçoğlu, İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. VI, Sayı: 3 (ss. 199-207), 1992, s. 199-201.

rin yapacağı bir şeydir. Bu manadaki *ilkâ* onların adet ve alışkanlıklarıdır. Dalalet ehli olanların yaptıkları her şeyin şeytana nispet edilmesi doğrudur. Çünkü dalalet ehlinin kalplerine onları sokan şeytandır.

İşte büyük müfessirlerden Âlûsî ile Şeyh Muhammed Abduh merhumun da izah ettikleri üzere, nebi ve rasüllerin Allah'ın ayetlerinden bir şeyi okudukları zaman, onların okudukları ayetlerde şeytan yaranına şüphe ve hayaller veriyor, onları batıl (sapık) bir şekilde mücadeleye, peygamberlerin getirmiş oldukları şeyleri reddetmeye kalkıştırıyordu.⁹³

Nitekim Hz. Peygamber, “Size leş... *haram kılındı.*” [Mâide (5), 3] ayetini okuyunca şeytanın dostları “Muhammed kendi kestiklerini helal kılıyor da Allah'ın kestiğini, yani leşi haram kılıyor.” diyorlardı. Bunun gibi pek çok ayet geldiğinde şeytanlar dostlarına vesvese veriyorlar, onların kalplerine şüphe sokuyorlardı. “*Biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Onlar aldatmak maksadıyla birbirlerine yaldızlı sözler söylerler.*” ve “*Şeytanlar dostlarına sizinle tartışmaları için fısıldarlar.*” [En'âm (6), 112, 121] ayetleri bunu haber vermektedir. Bu ayetler muhkemdir, aynen müteşâbih meselesinde olduğu gibi, diğer ayetler bu ayetler doğrultusunda anlaşılır. İlimde derinleşenlerin yolu budur. Kalplerinde eğrilik bulunanlar ise, müteşâbihlerin, keyfi yorumların peşinde koşarlar, kıylükal ile uğraşırlar, er-geç de layık oldukları cezayı bulurlar.⁹⁴

Ancak Akseki ilgili ayette geçen *temennî* ve *ümniye* kelimelerinin *hadîs*, yani içten konuşma ve arzu, dilek, maksat şeklinde iki anlamının daha bulunduğunu söyler. Bu anlamlara göre ayet, her peygamberin bir arzu ve temennisi olduğunu, şeytanın buna karşı telkin ve vesvesede bulunduğunu, Allah'ın bunları iptal ederek kendi ayetlerini ve elçilerinin davalarını sağlaştırdığını bildiriyor. Akseki'ye göre peygamberlerin bu arzu ve temennileri, kavimlerini şirk karanlığından çıkararak tevhidin nuru ile aydınlanmalarını, Allah'tan gelen her şeye iman etmelerini ve onlara uymalarını istemekten ibarettir. Onlar bu ulvi temennilerde bulundukça, şeytan onlarla temennileri arasına birtakım engeller ve zorluklar dikmiş, insanların kalplerine vesvese ve şüpheler sokarak akıl ve hislerini kullanmalarına, hidayet yolunu görmelerine engel olmaya çalışmıştır. Fakat Allah şeytanın attığı bu şüpheleri er-geç yok etmiş, diktiği engelleri kaldırmış, ayetlerini sağlaştırmış, ayetlerine yardımcı olanlara izzet bahşetmiştir.⁹⁵

Aslında Akseki, ilgili ayette peygamberlerin arzu ve dileklerinin kastedildiğini, bunun da kavimlerinin Allah'ın dinine iman etmesinden ve onu uygulamasından ibaret oldu-

⁹³ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [2], 201. Krş. Âlûsî, Rûhu'l-ma'ânî, XVII, 173; Abduh, Mes'eletü'l-garânîk, 92.

⁹⁴ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [2], 201-02. Krş. Abduh, Mes'eletü'l-garânîk, 94-95

⁹⁵ Akseki, Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında [2], 203 vd. Krş. Abduh, Mes'eletü'l-garânîk, 95-98

ğunu söylemekle gerçeğe epeyce yaklaşmış olmaktadır. Fakat onun ileri sürdüğü görüşlere bir bütün olarak baktığımızda, yaptığı kurgulamanın ilgili ayetle uzlaştığını rahatlıkla söyleyebilir miyiz? Ayet, “şeytanın sokuşturduğu şeyi Allah'ın neshettiğini ve ayetlerini muhkemleştirdiğini” bildirmektedir. Akseki'nin söyledikleri ile bu ayetteki neshin ve muhkemleştirmenin ne alakası vardır? Onun bu hususta söyledikleri gerçekten ikna edici midir? Biz sözü daha fazla uzatmamak için bu soruların cevaplarını tespit etmeyi okuyucuya bırakmayı yeğliyoruz.

8. Sonuç

Garânîk Kıssası, İslam'ın ilk üç asrında neredeyse hiç tartışılmazken, daha sonraki dönemlerde yavaş yavaş tartışılmaya başlanmış, İslam tarihi boyunca ilim ve fikir adamları onun hakkında çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Bu kıssayı ve ilgili rivayetleri kabul edenler olduğu gibi, tamamen reddedenler de vardır. Modern asırlara gelindiğinde ise, Müslüman alim ve mütefekkirlerin neredeyse tamamı bu kıssayı reddetmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş, Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış Ahmet Hamdi Akseki de bu kıssaya ilişkin görüşlerini retçilerle aynı paralelde kurgulamıştır.

Garânîk Olayını reddederken Akseki'nin temel gerekçesini, bu olay kabul edildiğinde Hz. Peygamber, vahiy, Kur'an ve İslam'ın doğruluğu hakkında ciddi şüphelerin ortaya çıkacak olması oluşturmaktadır. Ona göre bu kıssada Hz. Peygamber'in Mekke müşriklerini hoşnut etmek için putları övdüğü, “Onlar yüce turnalardır, şefaatleri kuvvetle umulur.” dizelerini bu amaçla söylediği anlatılmaktadır. Asla ilişkin bu kabul, kıssanın kesin bir biçimde reddedilmesini gerektirmektedir. Akseki de haklı olarak öyle yapmıştır. Ancak Hasan el-Basri'nin söylediği gibi, Hz. Peygamber'in putları değil de melekleri övdüğünü kabul etmek, bu konudaki düşüncenin seyrini tamamen değiştirir.

Diğer bir gerekçe olarak Akseki, Hz. Muhammed'in diğer peygamberler gibi sahip olduğu ismet sıfatı ile bu kıssanın bağdaşmamasını göstermektedir; zira peygamberliğin bir şartı olarak tebliğde ismet sıfatına sahip olmak, vahiyle şeytanın vesvesesini karıştırmamayı gerektirir. Kabul edilmelidir ki, Onun anlattığı şekliyle bu kıssa sadece Hz. Muhammed'in değil, aynı zamanda hiçbir peygamberin peygamberlik görevi ile bağdaşmaz. Ancak dikkatlerden kaçırılmamak gerekir ki, kaynaklarda yer alan hiçbir rivayette Hz. Peygamber'in yukarıdaki dizeleri vahiy olarak takdim ettiğine dair en ufak bir bilgi bulunmamaktadır.

Kıssayı reddederken geleneksel metotlardan da yararlanmayı ihmal etmeyen Akseki'ye göre, bu hususta izlenmesi gereken yol, ilgili rivayetleri reddeden alimlerin görüşlerini delilleriyle birlikte ortaya koymaktır. Akseki, eserinde bu yolu izleyerek, görüşlerine göndermede bulunduğu alimlerden Garânîk Kıssası hakkındaki rivayetlerin sahih bir sene-

de sahip bulunmadığı, tamamının mürsel, munkatı veya muzdarib olduğu, metinlerinin birbirini tutmadığı, dolayısıyla da uydurma haberler kategorisinde değerlendirilmesi ve reddedilmesi gerektiği bilgisini nakletmektedir. Fakat nedense, bu rivayetleri makbul bulan alimlerin görüşlerine neredeyse hiç değinmemekte, rivayetlerden hangilerinin mürsel, hangilerinin munkatı, hangilerinin muzdarib olduğu hususunda herhangi bir çaba içerisine girmemektedir. Ayrıca göndermede bulunduğu eski alimlerin yukarıdaki kategorik ayırımları bu rivayetlerden bir kısmı hakkında yaptığı gerçeğini gizlemekte, sanki mürsel veya munkatı derlerken bütün rivayetleri kastediyorlarmış gibi bir izlenim vermeye çalışmaktadır. Keza, başka konular hakkında olup da bu rivayetlerle aynı özellikleri taşıyan diğer rivayetleri reddedip reddetmediğine ilişkin bir ipucu vermemekte, böylesi rivayetleri reddetmenin pratik sonuçlarını dikkate almamaktadır.

Dikkat çekmemiz gereken diğer bir nokta da ele aldığımız kıssanın reddi amacıyla yapılan alıntılarının ciddi problemler içermesi gerçeğidir. Mesela, Râzî'nin İbn Huzeyme'ye, Ebû Hayyân ile Kastallânî'nin İbn İshâk'a yaptığı atıflar asılsızdır. Râzî'nin Beyhakî'ye, Kadî İyâz'ın Bezzâr'a atfen verdiği bilgilerde çarpıtma vardır. Modern çağlarda üzerinde durduğumuz konudaki görüşlerini kadim ulemaya, özellikle de selef alimlerine dayandırmaya özen gösteren İslam araştırmacılarının bu alıntı hatalarını fazlasıyla tekrarladıklarına şahit oluyoruz. Maalesef Akseki de bu yanlış alıntı furcasının kurbanlarından. Üstelik kaynaklara atıf yaparken, cilt ve sayfa zikretmeme, bazen de eser ismi vermeme gibi birtakım teknik hatalar da yapmaktadır. Üzülerek itiraf etmeliyiz ki, onun eseri Mısır'da Muhammed Abduh'a isnaden Menâr Dergisi'nde yayınlanan *Mes'ebetü'l-garânîk ve tefsîru'l-âyât* isimli makalenin Türkçe versiyonu gibidir. Fakat o, eserinde bu makaleden söz etmemekte, sadece Hac Suresi'nin 52'nci ayetini Garânîk Kıssası ile ilişkilendirmeden tefsir ederken Abduh'un ismini bir kere zikretmekle yetinmektedir.

Bütün bunlara rağmen, bu kıssayı reddederken Akseki'nin sergilediği iyi niyetini, samimi amacını, Kur'ân'ı ve İslam'ı menfi tenkitlerden, özellikle oryantalistlerin yıkıcı faaliyetlerinden koruma gayretini takdir etmemek elde değildir. Ancak kıssayı Hz. Peygamber ve Kur'ân hakkında şüpheye neden olduğu gerekçesiyle reddetmesi, konuyu imani bir boyuta taşıyor, ilgili rivayetlerin senet ve metin yönünden tahlilini gereksiz kılıyor. Yine bu temel gerekçenin zihinlerde oluşturduğu duygusal hava, kıssayla ilgili rivayetlerde neyin kastedildiğini ve bunların Kur'an ayetlerine uygun olup olmadıklarını tartışmayı da anlamsız hale getiriyor. Oysa bu rivayetleri sırf seleften geliyor diye kabul etmek ne kadar yanlışsa, peşin fikirlilikle derhal reddetmek de o kadar yanlıştır.

Bilim tarihimizin gerçekten önemli simalarından olan Akseki'nin Garânîk Kıssası hakkındaki eseri, modern zamanların usul ve üslubunu kullanılarak kaleme alınmış, kıssanın uydurma olduğu peşin fikriyle kurgulanmış, kestirme yoldan savunma biçimini ve reddet kurtul düşüncesini yansıtan tipik bir örnektir. Ne var ki, özellikle son dönem retçilerinden çoğunun bu kıssayla ilgili tavrı, -maalesef- ideolojik, savunmacı, duygusal, tepkisel ve

saldırgan olup, çoğu kere ciddi delillerden ve bilimsellikten uzaktır. Onların bu tavırlarının arka planında Batı karşısında ilmi, sınai, siyasi, iktisadi, özellikle de askeri alanda geri kalmanın ve mağlup olmanın doğurduğu duygusal havanın etkilerini görmek mümkündür.

Biz bu makalemizde A. Hamdi Akseki'nin eseri üzerinden Garânîk Kıssasına ilişkin modern çağlardaki menfi tutumun gerekçelerini, tarihi köklerini, kaynaklarını ve arka planını sorguladık. Ulaştığımız neticenin bizi şaşkına çevirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz; zira Kur'an'ı savunma adına başvuru olan böyle bir tabloyu hiç de beklemiyorduk. İtiraf etmemiz gerekirse, biz de bu kıssanın uydurma olduğu peşin fikriyle bu araştırmamıza başladık; fakat geldiğimiz noktada, onun bütün ayrıntılarıyla yeniden araştırılması, özellikle Hz. Peygamber'in gerçekte neyi kastettiğinin ve neyi amaçladığının, Müslümanların Habeşistan'dan Mekke'ye niçin gelip geri döndüğünün, Hac Suresi'nin 52'nci ayetinde hangi olaya veya olaylara atf yapıldığının etraflıca ortaya konmasının gerektiğini düşünüyoruz.

Kaynaklar

- Abduh, Muhammed, "Mes'eletü'l-garânîk ve tefsîru'l-âyât", *Mecelletü'l-menâr*, c. IV, Sayı: 3 (ss. 81-99), Kahire, 1901/1318.
- Ahmed, Shahab, *Ibn Taymiyyah and the Satanic verses*, *Studia Islamica*, 1998/2 (Mars) 87.
- Akseki, Ahmed Hamdi, "Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi [1]", Sadeleştiren: M. H. Kırbaçoğlu, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. VI, Sayı: 2 (ss. 125-41), 1992.
- , "Hâtemü'l Enbiyâ Hakkında En Çirkin Bir İsnâdın Reddiyesi [2]", Sadeleştiren: M. H. Kırbaçoğlu, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. VI, Sayı: 3 (ss. 199-207), 1992.
- , *İslâm Dini İtikat, İbâdet, Ahlâk*, Yirminci Baskı, Ankara: DİB Yay., ty.
- Albayrak, Sadık, *Son Devrin İslam Akademisi Dârü'l-hikmeti'l-İslâmiyye*, 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Alemdar Gazetesi*, 4 Kanun sani 1336/1917.
- Alparslan, Ali, "Abdullah b. Sâlih el-Mısri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- Âlûsî, Ebu'l-fadl Şihâbüddîn Mahmûd el-Bağdâdî, *Rûhu'l-ma'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ty.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2003.

- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin, *Delâilü'n-nübüvve ve marifetü ahvâli sâhibi's-şerîa*, Beyrut: Dâru'kütübî'l-ilmîyye, 1408/1988.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, *el-Bahru'z-zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, thk. Mahfûzur-rahmân Zeynullah vd., Dimaşk: Müessesetü 'ulûmî'l-Kur'ân - el-Medine el-Münevvera: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1409/1988.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Akseki, Ahmet Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, C. II, ss. 293-95.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kâhire: el-Mektebetü's-selefiyye, 1400.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Garânik Meselesinin İstismarcıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1 (ss. 69-92), Ankara, 1981
(<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/769/9749.pdf> erişim: 25.09.2013).
- Cerrahoğlu, İsmail, "Garânik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, C. XIII, ss. 361-66.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs*, Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1383.
- Doğan, Atila, "Son Dönem Osmanlı Düşüncesinde Yeni Etik Arayışları", 2. *Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu* (ss. 397-406), Sakarya: Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2005, s. 397-98
(<http://www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/etik/4.2/2Atilla%20Dogan.pdf> erişim: 25.09.2013).
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud – Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1413/1993.
- Ebu's-su'ûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ el-Kur'âni'l-kerîm*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ty.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Nasbu'l-mecânîk li nesfi kıssati'l-garânik*, et-tab'atü's-sâlise, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1417/1996.
- Hatemi, Hüseyin, *Şeytan Rivayetleri*, İstanbul: İşaret Yay., 1989.
- Hatiboğlu, İbrahim, "Osmanlı Aydınlarının Dozy'nin Tarih-i İslamiyyet'ine Yöneltilen Tenkitler", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3 (ss. 197-213), İSAM, İstanbul, 1999

(http://english.isam.org.tr/documents%5C_dosyalar%5C_pdfler%5Cislam_arastir_malari_derjisi%5Csayı03%5C197_213.pdf erişim: 27.09.2013).

Havmed, Es'ad Mahmûd, *Eyseru't-tefâsîr tefsîr – esbâbü nüzul – ehâdis – nemâzicü i'râb, et-tab'atü'r-râbia*, Dimaşk, Kişisel basım, 1419/2009.

İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-kitâb*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye 1419/1998.

İbn al-Kalbî, *Putlar Kitabı (Kitâb al-Asnâm)*, Çev. Beyza Düşüngen [Bilgin], Ankara: AÜF Yay., 1968.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm müs-neden an Rasûlillâhi ve's-sahâbe ve't-tâbi'in*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke: Mektebetü'nizâr, 1417/1997.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî*, thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, Riyad, 1421/2001.

İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîratü İbn İshâk (Kitâbü'l-mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzî)*, thk. M. Hamidullah, Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1401/1981.

İbn Kesîr, Ebu'l-fidâ' İsmail ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Cizâ: Mektebetü Kurtuba, 1421/2000.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2003.

İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-berakât, *el-Beyân fî garibi i'râbi'l-Kurân*, thk. Tâhâ Abdulhamîd Tâhâ, Kâhire: el-Hey'etü'l-âmmetü'l-Mısıriyye li'l-kitâb, 1400/1980.

İz b. Abdî's-selâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1996.

Kâdî 'İyâz, Ebu'l-Fadl el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*, Beyrut: Dâru'kütübî'l-ilmîyye, ty.

Kahraman, Abdullah, "Zor Zamanda Yapılabileceklerin En İyisini Yapan Bir İslam Alimi: Ahmed Hamdi Akseki (1887-1951)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6 (ss. 297-312), 2005

([http://www.islamhukuku.com/Uploads/Sayilar/ihad%206__\(p297-312\)87.PDF](http://www.islamhukuku.com/Uploads/Sayilar/ihad%206__(p297-312)87.PDF) erişim: 28.09.2013).

- Kannevcî, Ebu't-tîb Siddîk b. Hasen b. Alî, *Fethu'l-beyân fî makâsîdî'l-Kur'ân*, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1412/1992.
- Kara, İsmail, "İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri Üzerine Birkaç Not", *İslâmiyât Dergisi*, Sayı: 4 (ss. 37-53), 2001.
- Kara, Seyfullah, "Hz. Peygamber'e Karşı Oryantalist Bakış ve Bu Bakışın Kırılmasında Metodolojik Yaklaşımın Önemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 23, Erzurum, 2005, ss. 145-69
(<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/viewFile/2990/2886> erişim: 27.09.2013).
- Kastallânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hatîb, *İrşâdü's-sârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Bulak: Matbaatü'l-kübrâ el-emîriyye, 1305.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh el-Hindî, *el-Arfü's-şezî şerhu Süneni't-Tirmizî*, thk. Mahmûd Ahmed Şâkir, Beyrut: Dâru't-türâsî'l-Arabî, 1425/2004.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, Dördüncü baskı, Ankara: AÜİF Yayınları, 1993.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Büsyûnî, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, ty.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüketü ve'l-'uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî)*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1412/1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne (Tefsîru'l-Mâtürîdî)*, thk. Mecdî Bâsellûm, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1426/2005.
- Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Mısır: Mektebe ve matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1365/1946.
- Mübârekfûrî, Ebu'l-'ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ty.
- Râzî, Fahreddin b. Ziyaeddin Ömer, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1401/1981.
- , *Kelâma Giriş [el-Muhassal]*, Çev. Hüseyin Atay, Ankara: AÜİF Yayınları, 1978.
- Reşid Rıza, Muhammed, *Mezâhibin Telfiki ve İslâm'ın Bir Noktaya Cem'i*, Dâru'l-hilâfe [İstanbul]: Sebîlür-reşâd Kütübhânesi, 1332 [1913-14]. Bu kitap Hayreddin Karaman tarafından notlar eklenerek sadeleştirilmiş, *İslam'da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1974) adıyla yeniden yayınlanmıştır.

- Rushdie, Salman, *The Satanic Verses*, New York: the Penguin Group, 1988.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsîr*, et-tab'atü'r-râbia el-münakkaha, Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-kerîm, 1402/1981.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Muavvid vd. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1418/1997.
- Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, et-tab'atü's-şer'iyye es-sâniye ve's-selâsûn, Kahire: Dâru's-şurûk, 1423/2003.
- Sicilmâsî, Seydî Ahmed b. el-Mübârek el-Mâlikî, *el-İbrîz min kelâmi Seydî Abdulaziz ed-Debbâğ*, et-tab'atü's-sâliye, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1423/2002.
- Suyûtî, Celâlüddîn, *ed-Dürri'l-mensûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, Kahire: Merkezü hecer li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1424/2003.
- Şâzelî, Ebu'l-feth Abdulaziz el-Ca'fi, *Saddü'l-mecânîk an nesfi kıssati'l-karânîk*, Rabat: Matbaatü Benî Yeznâsin, 1432/2011.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr el-câmiu beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min ilmi't-tefsîr*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1428/2007.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *es-Sirâcü'l-münîr fî'l-iâneti alâ ma'rifeti ba'dı meâni kelâmi Rabbinâ el-hakîm el-habîr*, İstanbul, ty
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Hicr li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî' ve'l-îlân, 1422/2001.
- Tartı, Nevzat, "Ebû Hureyre'nin Mürselleri Üzerine Bir İnceleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 12, Sayı 3 (ss. 7 -25), 2012 (<http://www.dinbilimleri.com/DergiPdfDetay.aspx?ID=765> erişim: 10.03.2014).
- Toprak, Muhsin, "Bediuzzaman Dârü'l-Hikmet'te", *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl: 22, Sayı: 87, 2010/1, ss. 18-23 (<http://www.yeniumit.com.tr/pdf/87.pdf> erişim: 13.09.2013).
- Yavuz, Hilmi, "Dozy, 'İslam Tarihi' ve Abdullah Cevdet (1)", *Zaman Gazetesi*, 01 Kasım 2006 (http://www.zaman.com.tr/hilmi-yavuz/dozy-islam-tarihi-ve-abdullah-cevdet-1_446331.html erişim: 27.09.2013).

-----, "Dozy, 'İslam Tarihi' ve Abdullah Cevdet (2)", *Zaman Gazetesi*, 08 Kasım 2006
(http://www.zaman.com.tr/hilmi-yavuz/dozy-islam-tarihi-ve-abdullah-cevdet-2_450367.html erişim: 27.09.2013).

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili – Türkçe Tefsir*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Yıldız, Fatih – Çelik, Fikret, "Türk Batıcılığının Milliyetçi-Muhafazakârlık Üzerinden Tenkidi: Erol Güngör Örneği", *bilig*, Sayı: 62 (ss. 269-294), Yaz 2012, 281-82
(<http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/591.pdf> erişim: 27.09.2013).